

An Introduction to Investigating the Role of Transnational Corporations in the Continuation of Economic Dependence

Ziba Eghtesadi^{1✉}, Farshad Momeni²

1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate in Economic development and planning, Faculty of Economics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: ziba.eghtesadi@yahoo.com
2. Professor of Economics, Faculty of Economics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: farshad.momeni@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:**Received:** 09 Aug 2023**Received in revised form:**
26 Nov 2023**Accepted:** 27 Nov 2023**Published online:** 18 Sep 2024**Keywords:**Economic Dependence,
transnational corporations,
Economic development.

ABSTRACT

In the era of globalization, transnational corporations, as key actors in the international system and global economy, have gained significant power. These institutions currently wield such influence in the global economy that it is essential to examine how they undermine governmental authority and affect the flow of international investment. This research employs the dependency approach—one of the prevalent frameworks for examining historical obstacles to development in Iran, particularly relevant for analyzing development in the Global South—to investigate the role of transnational corporations in Iran's economy. The aim of this research is to demonstrate, through an analytical-descriptive approach and within the new framework of dependence theory—which emphasizes the specific social, economic, and political conditions of the country and recognizes the active role of the state as the primary policymaker—the impact of transnational corporations' activities on Iran's dependence on external forces. The findings reveal that the entry of transnational corporations into developing countries, with the objective of transferring capital and technology, cannot occur without establishing suitable economic, political, and legal conditions and platforms. In this context, the presence of transnational corporations may not only stimulate economic growth and development but could also exacerbate dependence and lead to the decline of domestic production enterprises. The analysis conducted in this research, grounded in the historical experiences of Iran's economy, supports the theoretical and analytical expectations. In Iran, the inflow of capital and the transfer of technology by transnational corporations have not been approached from a developmental perspective that considers internal conditions, resulting in an increased dependence of Iran's economy on the outside world.

Cite this article: Eghtesadi, Z., & Momeni, F. (2024). An Introduction to Investigating the Role of Transnational Corporations in the Continuation of Economic Dependence. *International Political Economy Studies*, 7 (1), 111-134. <http://doi.org/10.22126/ipes.2023.9419.1590> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/ipes.2023.9419.1590>

Publisher: Razi University

1. Introduction

The expansion of transnational corporations has had a significant impact on developing countries. Therefore, it is necessary to examine the channels through which transnational corporations influence these countries. This research employs the dependency school, which is highly effective in analyzing development and underdevelopment in the Third World, to assess the role of transnational corporations in the economies of developing countries and Iran. The aim of this research is to analyze the activities of transnational corporations in developing countries and Iran through an analytical-descriptive approach and, within the framework of new perspectives on dependence, to demonstrate how these activities have affected the dependence processes of these countries.

2. Theoretical framework

Neoclassical theory argues that the presence of transnational corporations can help reduce economic and technological gaps in developing countries. However, critics contend that these corporations may withdraw capital from these countries and diminish investment rates over time. This article addresses criticisms of the neoclassical perspective and highlights issues related to transnational corporations from various economic viewpoints. In addition to neoclassical theory, both old and new dependency schools particularly address the problems posed by transnational corporations. There is a connection between dependence and transnational corporations in both the old and new dependency schools. The old view posits that underdevelopment is primarily caused by external factors; thus, the influx of foreign capital into less developed countries leads to capital outflow, unbalanced development, and deepening dependence. Traditional theorists emphasize reliance on internal capabilities and less connection with the capital of transnational corporations. Conversely, new theories focus on the specific economic, political, and social conditions of each country, attributing underdevelopment to these internal factors.

3. Methodology

This research is qualitative in nature and was conducted using an analytical-descriptive method.

4. Discussion

Transnational corporations play two key roles in shaping the futures of developing countries. First, they influence the manner, context, and volume of capital transfers to different countries. Second, they affect the type and method of technology transfer. This study illustrates that the entry of transnational corporations into developing countries does not necessarily achieve the intended goals due to the prevailing economic, social, and political conditions. In the framework of new dependency theories, this research shows that neglecting the initial conditions, requirements, and preconditions for the entry of transnational corporations into developing countries, including Iran, can exacerbate dependency on advanced countries. Consequently, achieving economic growth and development becomes increasingly challenging. As discussed in the theoretical framework, the investment of foreign corporations, under certain circumstances, can lead to dependent development or dynamic development in Third World countries. However, this requires an adequate absorption capacity in these countries and a government with strong bargaining power. Therefore, until developing countries establish the essential economic, legal, and political conditions necessary for effectively utilizing foreign capital, interactions with transnational corporations will not only fail to resolve their problems but may further deepen their dependency.

5. Conclusion

The findings of this research demonstrate that the entry of transnational corporations into developing countries, with the aim of transferring capital and technology, cannot occur without establishing suitable economic, political, legal, and other necessary conditions. Without these preparations, the presence of transnational corporations will not only fail to foster economic growth and development but may also deepen dependency and lead to the decline of domestic production enterprises. The analysis conducted in this research, based on historical experiences of Iran's economy, confirms the theoretical and analytical expectations. In Iran, the inflow of capital and technology transfer by transnational corporations has not followed a developmental approach that takes internal conditions into account, resulting in increased dependence on the outside world.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

درآمدی بر بررسی نقش شرکتهای فراملیتی در تداوم وابستگی اقتصادی ایران^۱

زیبا اقتصادی^۱ | فرشاد مؤمنی^۲

۱. نویسنده مسؤل، دانشجوی دکتری توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: ziba.eghtesadi@yahoo.com
۲. استاد گروه برنامه‌ریزی و توسعه اقتصادی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: farshad.momeni@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۵/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۹/۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۶/۲۸

کلیدواژه‌ها:

وابستگی اقتصادی،
شرکتهای فراملیتی،
توسعه اقتصادی.

در عصر جهانی شدن، شرکتهای فراملیتی به‌عنوان بازیگران نظام بین‌الملل و اقتصاد جهانی از قدرت بسیاری جهت تأثیرگذاری برخوردار بوده‌اند. در عصر حاضر نیز فراملیتی‌ها در عرصه اقتصاد و سیاست بین‌المللی تعیین‌کننده شده‌اند؛ بنابراین باید بررسی نمود که آن‌ها چگونه بر روند جریان بین‌المللی سرمایه و تکنولوژی اثر می‌گذارند. این پژوهش از مکتب وابستگی که یکی از رویکردهای رایج در بررسی موانع تاریخی توسعه در جهان است و از ظرفیت بالایی در تحلیل توسعه و توسعه‌نیافتگی در جهان سوم برخوردار است، برای تحلیل نقش شرکتهای فراملیتی در اقتصاد کشورهای درحال توسعه و ایران استفاده می‌کند. هدف پژوهش آن است که با رویکرد تحلیلی-توصیفی و در چارچوب دیدگاه‌های جدید وابستگی، نشان دهد فعالیت شرکتهای فراملیتی در کشورهای درحال توسعه و ایران چه تأثیری بر روند وابستگی اقتصادی داشته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ورود شرکتهای فراملیتی در کشورهای در حال توسعه، با هدف انتقال سرمایه و تکنولوژی، به دلیل مهیا نبودن بسترهای نهادی مناسب، به تحقق اهداف توسعه منجر نشده است. به این ترتیب ورود فراملیتی‌ها به لزوم رشد و توسعه اقتصادی را به همراه نداشته است و به عمیق وابستگی منتهی شده است. تجربه تاریخی ایران نیز تائیدی بر بحث‌های نظری و تحلیلی است. با توجه به اینکه کشور قادر به استفاده مولد از سرمایه‌های داخلی نیست، بهره‌گیری مناسب از سرمایه‌های خارجی نیز محقق نشده است. همچنین انتقال تکنولوژی به کشور نیز به علت عدم وجود آمادگی تکنولوژیکی و عدم وجود امنیت حقوق مالکیت، در راستای توسعه کشور عمل نکرده و منجر به وابستگی اقتصاد ایران شده است.

استاد: اقتصادی، زیبا؛ مؤمنی، فرشاد (۱۴۰۳). درآمدی بر بررسی نقش شرکتهای فراملیتی در تداوم وابستگی اقتصادی ایران. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۷(۱)، ۱۳۴-۱۱۱. <http://doi.org/10.22126/ipes.2023.9419.1590>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2023.9419.1590>

مقدمه

روند جهانی شدن و گسترش شرکت‌های فراملیتی تأثیرات گسترده‌ای در کشورهای در حال توسعه داشته است؛ بنابراین ضروری است که کانال‌های اثرگذاری و پیامدهای شرکت‌های فراملیتی بر کشورهای در حال توسعه به‌طور مبسوط مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا در ادبیات نظری مطرح می‌گردد که شرکت‌های فراملیتی از کانال‌های متعددی بر سرنوشت کشورهای در حال توسعه اثرگذار هستند؛ استراتژی اساسی این شرکت‌ها عبارت است از ایجاد یک محیط اقتصادی جهانی به‌طوری که ثبات، گسترش و حداکثر سود را برای کسب‌وکار جهان‌شمول تأمین کند. اجرای این استراتژی وابسته به کنترل دو عامل اصلی تأمین منابع مالی و تکنولوژی است. شرکت‌های جهانی از این دو عامل قدرت برای تسریع رشد و افزایش سودآوری خودشان استفاده کرده‌اند (بارنت و مولر، ۱۳۶۳: ۲۵۱)؛ به عبارت دیگر از جمله مهم‌ترین کانال‌های اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر کشورهای در حال توسعه، می‌توان به نقش تعیین‌کننده آن‌ها در سیستم اعتبارات بین‌المللی (شرکت‌های فراملیتی بالاترین نقش را بر نحوه و زمینه و میزان انتقال سرمایه به کشورهای مختلف ایفا می‌کنند) و همچنین نقش آن‌ها در نوع و شیوه انتقال تکنولوژی اشاره نمود.

ادبیات قابل توجهی به آثار و پیامدهای شرکت‌های فراملیتی و مناسباتی که در متغیرهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی پدید می‌آورد، پرداخته است؛ در بین مطالعات انجام‌گرفته، به آثار و پیامدهای شرکت‌های فراملیتی بر متغیر وابستگی اقتصادی به‌طور متناسب پرداخته نشده است. متغیر وابستگی از آن حیث اهمیت می‌یابد که کشور در معرض وابستگی‌های اقتصادی روزافزون قرار گرفته است. بررسی وضعیت بنیه تولیدی و همین‌طور بررسی طرف‌های تجاری عمده و سهم صادرات و واردات با کشورهای مزبور گویای افزایش وابستگی اقتصادی کشور است. در این راستا گزارش عملکرد رقابت صنعتی^۱ که توسط یونیدو منتشر می‌شود، به ارزیابی توان رقابت و عملکرد صنعتی اقتصادهای دنیا می‌پردازد و با بهره‌گیری از زیرشاخص‌های مرتبط، توان تولید و صادرات کالاهای صنعتی کشورها مورد بررسی قرار می‌گیرد. براساس آخرین گزارش سال ۲۰۲۰، ایران در بین ۱۵۲ کشور مورد بررسی، با امتیاز ۰۰۵۲ (صفر بدترین و ۱ بهترین امتیاز) رتبه ۵۶ را کسب کرده است. افزون بر این با توجه به داده‌های بانک جهانی در سال ۲۰۲۱ و دوره ده‌ساله منتهی به این سال، نرخ‌های رشد ارزش افزوده صنعت ساخت (تولیدات کارخانه‌ای) ایران که نشان‌دهنده بنیه تولید صنعتی است، افزون بر پایین بودن، به‌شدت نوسانی هستند.

وضعیت بنیه تولیدی هر کشور و جایگاه هر کشور در اقتصاد بین‌الملل را می‌توان به‌روشنی در شاخص‌های مرتبط همچون شاخص پیچیدگی اقتصادی نیز ردگیری نمود. یکی از شاخصه‌های اندازه‌گیری قدرت تولیدی کشورها، درجه پیچیدگی اقتصادی آن‌ها است (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۳). اقتصادهای پیچیده، اقتصادهایی هستند که می‌توانند حجم بالایی از دانش مرتبط را گرد هم آورده و مجموعه متنوعی از کالاهای دانش‌بر را تولید کنند. درمقابل، اقتصادهای ساده پشتوانه ضعیفی از دانش مولد دارند و کالاهای ساده‌تری تولید می‌کنند (همان: ۱) که به‌راحتی قابلیت جایگزینی توسط سایر کشورها را دارد. درجه پیچیدگی اقتصادی با استفاده از شاخصی با عنوان شاخص پیچیدگی اقتصادی^۲ (ECI) به اندازه‌گیری دانش مولد موجود در یک اقتصاد می‌پردازد^۳.

اهمیت پیچیدگی اقتصادی تنها به توانایی کاربردی کردن دانش در فرآیند تولید محدود نشده و ابعاد به‌مراتب وسیع‌تری را دربر می‌گیرد. یکی از این ابعاد، درجه وابستگی یک اقتصاد است. براساس اطلس پیچیدگی اقتصادی دانشگاه هاروارد، شاخص پیچیدگی اقتصادی ایران در سال ۲۰۲۱، ۰.۱۹- است که با این مقدار، اقتصاد ایران از نظر این شاخص در بین ۱۳۳ کشور جهان در رتبه ۷۳ قرار گرفته است. نکته قابل توجه این است که در دوره ده‌ساله

1. Competitive Industrial Performance

2. Economic Complexity Index

۳. در محاسبه این شاخص از داده‌های جهانی صادرات استفاده می‌شود. این شاخص مقیاسی نسبی است و عددی بین +۳ و -۳ است که کشورها و محصولات پیچیده عدد مثبت بالاتری را به خود اختصاص خواهند داد و کشورها و محصولات با پیچیدگی پایین، اعداد منفی بیشتری خواهد بود.

منتهی به سال ۲۰۲۱، همواره مقدار شاخص برای ایران رقمی منفی بوده است که نشان از بنیه ضعیف تولید و وابستگی اقتصاد کشور دارد و ماهیت این امر را می‌توانیم در ترکیب صادرات و واردات کشور مشاهده کنیم. ترکیب واردات ایران در سال ۲۰۲۱ و طی یک دوره ده‌ساله منتهی به این سال، نشان می‌دهد که کالاهای اساسی کشاورزی و کالاهای دانش‌بر مانند انواع ماشین‌آلات، داروها و قطعات خودرو، سهم عمده‌ای در واردات کشور دارند. سهم بیست کالای اول و مهم وارداتی ایران در این سال حدود ۴۰ درصد از کل واردات کشور را تشکیل می‌دهد که نشان‌دهنده تنوع زیاد کالاهای وارداتی کشور است. افزون بر این مهم‌ترین مبادی واردات ایران در این سال به ترتیب چین (با سهم حدود ۲۵٪)، امارات (۲۰٪)، روسیه (۹٪)، ترکیه (۸٪)، برزیل (۶٪) و آلمان (۵٪) هستند که این چند کشور با سهم حدود ۷۲ درصد، عمده واردات ایران را پوشش می‌دهند (atlas.cid.harvard.edu). ارزیابی آمارهای واردات ایران نشان‌دهنده سهم بالای کالاهای واسطه‌ای از کل واردات کشور است. تمرکز واردات از نظر منشأ ساخت و هم از نظر ترکیب کالایی نشان می‌دهد که ساختار تولید کشور در صورت بروز مشکلات در تأمین نهاده وارداتی مورد نیاز بسیار شکننده است (ابراهیمی‌فر و جوادی، ۱۳۹۹).

ترکیب صادرات ایران در سال ۲۰۲۱ و طی یک دوره ده‌ساله منتهی به این سال، نشان می‌دهد که مهم‌ترین کالاهای صادراتی ایران، نفت خام و فرآورده‌های نفتی و پتروشیمی و مواد معدنی است. در این بین سهم کالاهای صنعتی ناچیز است. سهم بیست کالای اول و مهم صادراتی ایران در این سال حدود ۷۰ درصد از کل صادرات کشور را تشکیل می‌دهد که نشان‌دهنده تنوع اندک کالاهای صادراتی کشور است. مهم‌ترین مقاصد صادرات ایران در این سال به ترتیب چین (با سهم حدود ۴۰٪)، ترکیه (۱۷٪)، روسیه (۶٪)، ترکیه (۸٪)، پاکستان (۴٪) و هند (۳٪) هستند که حدود ۷۷ درصد از کل صادرات ایران به این چند کشور اصلی انجام شده است. این آمار نشان می‌دهد که صادرات ایران به چند کشور محدود انجام می‌شود یا به عبارتی طرف‌های تجاری ایران از تنوع چندانی برخوردار نیستند. افزون بر این سهم ایران از بازار جهانی صادرات در خصوص گروه‌های مختلف کالایی در سال ۲۰۲۱ شامل مواد شیمیایی ۰.۱۸٪، مواد معدنی ۰.۰۸٪، کشاورزی ۰.۱۲٪، فلزات ۰.۲۱٪، سنگ ۰.۰۴٪، منسوجات ۰.۰۲٪ است و سهم کشور در ارائه محصولات الکترونیکی، ماشین‌آلات، وسایل نقلیه و خدمات در بازارهای جهانی بسیار ناچیز و تقریباً می‌توان گفت صفر است (atlas.cid.harvard.edu).

این ترکیب سبب کالاهای صادراتی ایران که از منابع طبیعی به دست می‌آیند و به صورت خام و نیمه‌فرآوری شده صادر می‌شوند، براساس طبقه‌بندی کالاها به لحاظ میزان پیچیدگی، عموماً در شمار ساده‌ترین کالاها جای می‌گیرند؛ بنابراین اقتصادهای مبتنی بر منابع طبیعی نظیر ایران از درجه پیچیدگی اقتصادی پایینی برخوردارند. افزون بر این پیداست هر چه سبب صادراتی کشوری متنوع‌تر و البته دربردارنده کالاهای پیچیده‌تری باشد، آن کشور به طور متناسب از قدرت بیشتری در عرصه تعاملات اقتصادی بین‌المللی برخوردار خواهد بود و به تعبیری بهتر، به لحاظ اقتصادی مقاوم‌تر است؛ اما چنانچه سبب صادراتی کشوری محدودتر باشد، این کشور در مبادلات تجاری شکننده‌تر و به بیان بهتر از مقاومت اقتصادی کمتری برخوردار است (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۱۷-۱۸).

در مجموع، ساده بودن و تنوع نداشتن کالاهای صادراتی، دانش‌بر بودن و تنوع داشتن کالاهای وارداتی و نیز محدود بودن طرف‌های تجاری از مهم‌ترین عواملی است که وابستگی اقتصادی و آسیب‌پذیر بودن شدید اقتصاد کشور را نشان می‌دهد (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۱-۲۰). به تعبیری دیگر در یک اقتصاد تک‌محصولی و وابسته افزون بر اینکه اقتصاد کشور را به شدت آسیب‌پذیر می‌کند، زمینه دخالت سایر کشورها در امور داخلی آن کشور را نیز فراهم می‌نماید.

استوارت در این زمینه مطرح می‌کند که اگر بیشتر نیاز کشور به تکنولوژی و کالاهای صنعتی وارد شود و صادرات

کمی در این زمینه وجود داشته باشد، کشور وابسته است اما اگر تجارت نسبتاً متعادل باشد، این طور نیست. زمانی که رابطه دوطرفه بین جریان تکنولوژی-کشورها وجود دارد، ضمن امکان استفاده از تخصص تکنولوژیکی، پیامدهای نامطلوب وابستگی وجود ندارد و نوعی وابستگی متقابل بین کشورها ایجاد می‌گردد. کشورهای جهان سوم وابستگی مضاعف دارند زیرا افزون بر اینکه باید عناصر دانش فنی خود را منتقل کنند، همچنین ظرفیت استفاده از این دانش در سرمایه‌گذاری و تولید را نیز باید وارد کنند. این عنصر دوم وابستگی، در اکثر کشورهای پیشرفته وجود ندارد اما در بسیاری از کشورهای در حال توسعه وجود دارد و منشأ تفاوت عمده در میزان وابستگی تکنولوژیکی است (Stewart, 1977: 119)؛ بنابراین با تکیه بر آمار و داده‌های مورد اشاره می‌توان جمع‌بندی نمود که از یک سو در سطح جهانی نقش‌آفرینی شرکت‌های فراملیتی رو به افزایش است و از سوی دیگر اقتصاد ایران یک روند فزاینده وابستگی اقتصادی را تجربه می‌کند؛ بنابراین این پرسش کلیدی مطرح می‌شود که فعالیت شرکت‌های فراملیتی در ایران چه تأثیری بر روند وابستگی کشور داشته است. به عبارتی هدف اصلی پژوهش این است که این فرضیه را که شرکت‌های فراملیتی منجر به افزایش و تعمیق وابستگی اقتصاد ایران به دنیای خارج شده است را مورد بررسی نظری و تجربی قرار دهد.

پیشینه تجربی پژوهش

موضوع این پژوهش اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر وابستگی اقتصاد ایران است. مقالاتی متعددی در ارتباط با نقش شرکت‌های فراملیتی در توسعه اقتصادی، جهانی‌شدن و... تألیف شده‌اند. برای نمونه چانگ (۱۹۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «جهانی‌شدن، شرکت‌های فراملی و توسعه اقتصادی» به بررسی اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر توسعه اقتصادی می‌پردازد و استدلال می‌کند که دلایلی وجود دارد که استراتژی صنعتی‌سازی مبتنی بر نگرش آزادانه نسبت به شرکت‌های چندملیتی ممکن است در بلندمدت موفق نباشد، همان‌طور که در نمونه‌های کشورهایمانند کره و تایوان دیده می‌شود. اگرچه محدودیت‌های تحمیل‌شده توسط شرکت‌های چندملیتی بر سیاست صنعتی ملی ممکن است در حال افزایش باشد، اما سبب نمی‌شود سیاست صنعتی استراتژیک غیر ممکن باشد.

چانگ بیان می‌کند ادبیات کنونی تمایل دارد که فرآیند جهانی‌شدن و ظهور شرکت‌های فراملیتی را به‌عنوان عواملی منفعلی در کشورهای در حال توسعه در نظر بگیرند. با این حال، چنین دیدگاهی گمراه‌کننده است، زیرا فضای زیادی برای مانور برای دولت‌های ملی وجود دارد. آنچه مورد نیاز است، رویکردی استراتژیکی نسبت به شرکت‌های فراملیتی است که به کشورهای میزبان اجازه می‌دهد به‌طور هوشمند از شرکت‌های چندملیتی برای اهداف توسعه بلندمدت خود استفاده کنند. البته این رویکرد محتاطانه در قبال نقش شرکت‌های فراملیتی در توسعه کشورها، در ادبیات موضوع فراگیر نیست، مطالعات متعددی از نقش شرکت‌های چندملیتی در توسعه اقتصادی کشورها دفاع می‌کنند؛ برای مثال سون^۱ و هویت^۲ رویکرد مثبت‌تر نسبت به این مسئله دارند و در مقاله خود (۱۹۹۰)، ضمن بررسی تجربه توسعه اقتصادی سنگاپور استدلال می‌کنند که شرکت‌ها فراملیتی سرمایه‌مورد نیاز، تکنولوژی مدرن و مهارت‌های مدیریتی را با خود به سنگاپور آوردند. آن‌ها همچنین فرصت‌های شغلی برای نیروی کار محلی و دسترسی به بازارهای جهانی از طریق شبکه توزیع خود ایجاد کردند. با این حال آن‌ها معتقدند که صرف حضور شرکت‌های فراملیتی برای ایجاد انگیزه برای رشد سریع اقتصادی کافی نیست. این انتقال تکنولوژی به صنایع محلی نیازمند است که پایه محکمی برای ایجاد یک اقتصاد صنعتی مدرن فراهم می‌کند.

همچنین پاتیباندلا^۳ و پترسون^۴ (۲۰۰۱) در پژوهش خود به بررسی نقش شرکت‌های فراملیتی توسعه صنعت

1. Soon
2. Huat
3. Patibandla
4. Petersen

نرم‌افزار هند پرداختند و با یک تحلیل تجربی براساس اطلاعات کیفی جمع‌آوری شده از طریق مصاحبه‌های میدانی و تحلیل اقتصادسنجی داده‌های پانل سطح شرکت به این نتیجه می‌رسد که شرکت‌های چندملیتی نقش مثبتی در رقابتی کردن و توسعه این بخش از صنعت هند ایفا کرده‌اند.

افزون بر این مطالعات متعددی رابطه شرکت‌های فراملیتی و ادغام در اقتصاد جهانی را بررسی کرده‌اند از جمله آسترخانستسوا^۱ و همکاران (۲۰۱۹) مزیت‌های رقابتی شرکت‌های فراملی در اقتصاد جهانی را تحلیل کردند و به این نتیجه رسیدند که این شرکت‌ها به بهبود نیروهای تولیدی و جهانی‌شدن اقتصاد و تقویت روابط رقابتی جهانی کمک می‌کنند. همین‌طور، حکیمیان (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «شرکت‌های فراملیتی و جهانی‌شدن» تلاش نمود تا از طریق بررسی و کنکاش در جهت‌گیری سرمایه‌گذاری‌های شرکت‌های چندملیتی فرضیه کم‌رنگ شدن نقش دولت را به زیر سؤال ببرند. وی مطرح می‌کند که شرکت‌ها و کسب‌وکارهای بین‌المللی هنوز تا حد زیادی محدود به سرزمین اصلی خود از لحاظ فعالیتشان هستند. این موضوع به معنای آن است که نظارت بر این شرکت‌ها، فراسوی قدرت دولت‌های ملی نیست.

در نهایت هرچند مطالعات متعددی از زوایای مختلف به بررسی کارکردها و تأثیرات اقتصادی نقش‌آفرینی شرکت‌های فراملیتی پرداخته‌اند، اما یک خلأ نظری در مورد نقش این شرکت‌ها در میزان وابستگی اقتصادی کشورهای در حال توسعه وجود دارد که در این پژوهش تلاش خواهد شد که به صورت نظری این رابطه در اقتصاد ایران مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته شود.

پیشینه نظری پژوهش

تجارت بین‌الملل و شرکت‌های فراملیتی همواره از جایگاه ویژه‌ای در چارچوب نظریه مکاتب اقتصادی برخوردار بوده‌اند. نئوکلاسیک‌ها این‌گونه ادعا می‌کنند که ورود شرکت‌های فراملیتی توسط کشورهای در حال توسعه، منشأ قدرتمندی برای رفع تنگناهای عدیده‌ای است که این کشورها با آن‌ها روبه‌رو هستند (تودارو، ۱۳۸۳؛ چانگ، ۱۳۹۲). حامیان این تفکر استدلال‌های متعددی ارائه می‌دهند که ورود سرمایه شرکت‌های فراملیتی دو شکاف عمده در کشورهای در حال توسعه را پر خواهد کرد:

۱. شکاف پس‌انداز: آن‌ها این‌گونه استدلال می‌کنند که برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه، پس‌انداز کردن تا میزانی که تقاضای سرمایه‌گذاری داخلی را پوشش دهد، دشوار است. از این‌رو هر میزان سرمایه که بتواند از محل مازاد پس‌انداز خارجی تأمین شود، برای سرمایه‌گذاری در داخل کشور مفید خواهد بود. در این راستا تجویز آن‌ها این است که کشورهای در حال توسعه باید بازارهای سرمایه‌شان را باز کنند تا سرمایه از سایر کشورها، آزادانه به داخل منتقل گردد (چانگ، ۱۳۹۲: ۱۳۵).

۲. شکاف تکنولوژی و دانش فنی: شکاف مهم دیگری که حامیان سرمایه‌گذاری خارجی و نقش‌آفرینی شرکت‌های فراملیتی به آن تأکید ویژه دارند، شکاف تکنولوژی و مهارت‌های تکنولوژیکی است. آن‌ها معتقدند که شرکت‌های فراملیتی با خود تکنولوژی‌ها روز و دانش فنی را به همراه می‌آورند و تصور بر این است که این‌گونه انتقال دانش و مهارت برای کشورهای میزبان سرمایه هم کارآمد است (تودارو، ۱۳۸۳: ۴۹۲).

انتقادات و مخالفت‌های نظری متعددی در مواجهه با آن‌ها مطرح شده است، از جمله مهم‌ترین محورهای مخالفت با دیدگاه‌های مزبور به شرح زیر است:

۱. با اینکه شرکت‌های فراملیتی در ابتدا باعث ورود سرمایه به کشورهای در حال توسعه می‌شوند، اما به طرق مختلف در طول زمان موجب خروج سرمایه و کاهش نرخ سرمایه‌گذاری می‌گردند. منتقدان معتقدند که این شرکت‌ها به طرق گوناگون نظیر واردات کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای، برگشت دادن منافع ناشی از سرمایه‌گذاری و حق امتیازها و

مواردی از این دست منجر به خروج مجدد سرمایه از این کشورها می‌شوند. همچنین ورود شرکت‌های فراملیتی منجر به از بین بردن رقابت، خروج سرمایه‌گذاران داخلی از گردونه فعالیت و کاهش نرخ سرمایه‌گذاری می‌شود (همان: ۴۹۳).

۲. تکنولوژی، دانش فنی و مهارت‌های کارفرمایی خارجی ممکن است تأثیر مثبت اندکی بر توسعه منابع داخلی داشته باشد؛ به طوری که ممکن است با جلوگیری از رشد سرمایه‌گذاران داخلی به دلیل حاکمیت و انحصار شرکت‌های فراملیتی بر بازارهای داخلی، توسعه آن‌ها را محدود سازد (همان: ۴۹۴). از دید آن‌ها این شرکت‌ها حسب تجارب متعدد، نه تنها عامل توسعه اقتصادی نیستند، بلکه بیشتر عاملی ضد توسعه به شمار می‌روند (همان: ۴۹۶). از جمله مکاتب اقتصادی دیگری که افزون بر نئوکلاسیک‌ها، به صورت ویژه به مسئله شرکت‌های فراملیتی و وابستگی پرداخته است، می‌توان به مکاتب وابستگی قدیم و جدید اشاره نمود.

مکتب وابستگی^۱ توسعه را از دیدگاه کشورهای جهان سوم تحلیل می‌کند. این مکتب با اسم آندره گوندر فرانک^۲ شناخته شده است. وی نگاهی منحصراً درون‌نگر به مسائل توسعه کشورهای جهان سوم دارد و مشکلات این کشورها را با چشم‌پوشی از تاریخ استعماری آن‌ها تحلیل می‌کند (سو، ۱۳۹۲: ۱۰۲). از نگاه او کشورهای متروپل برای توسعه به اعمار خود وابسته هستند و توسعه‌نیافتگی کشورهای اقماری، حاصل تسلط اقتصادی و کنترل آن‌ها توسط کشورهای سرمایه‌داری متروپل است (Matunhu, 2011: 69). فرانک معتقد است که توسعه‌نیافتگی در کشورهای پیرامونی که مازاد اقتصادی آن‌ها به طرق مختلف تصرف می‌گردد، به توسعه‌یافتگی در کشورهای متروپل که از این مازاد بهره‌برداری می‌کنند، می‌انجامد (Chilcote, 1974: 8). به عبارتی انتقال مازاد از کشورهای کم‌رشد به کشورهای توسعه‌یافته، مانع توسعه‌یافتگی اعمار می‌شود و همان جریانی که سبب توسعه‌یافتگی متروپل‌ها شده، توسعه‌نیافتگی اعمار را در پی داشته است.

دوس سانتوس^۳ از دیگر نظریه‌پردازان این مکتب، معتقد است که کشورهای وابسته برای پرکردن کسری‌های موجود و دستیابی به توسعه، نیازمند تأمین سرمایه مالی از خارج می‌باشند؛ اما ورود سرمایه‌های خارجی به طور عمده با مضمون توسعه‌ای همراه نیست و اغلب سرمایه‌گذاری‌ها و انتقال تکنولوژی‌هایی به کشورهای پیرامون صورت می‌گیرد که با نیاز این کشورها هماهنگ نیست (سو، ۱۳۹۲: ۱۰۶-۱۰۵). وی با تمرکز بر سرمایه‌گذاری شرکت‌های فراملیتی در کشورهای توسعه‌نیافته، به وابستگی تکنولوژیکی-صنعتی اشاره دارد (Chilcote, 1974: 9).

افزون بر موارد پیش‌گفته در اغلب موارد سودهای ناشی از فعالیت این شرکت‌ها به همراه بخشی از مازاد ایجادشده در اثر فعالیت اقتصادی از کشور میزبان سرمایه خارج می‌شود. چنین حضوری از سرمایه‌گذاران خارجی منجر به ساختار تولید نابرابر و ایجاد محدودیت برای رشد بازارهای داخلی در کشورهای توسعه‌نیافته می‌گردد. به اعتقاد وی عقب‌ماندگی اقتصادی کشورهای توسعه‌نیافته به واسطه سلطه انحصاری سرمایه‌ها و تکنولوژی‌های خارجی در سطوح ملی و بین‌المللی است که کشورهای توسعه‌نیافته را از رسیدن به توسعه بازمی‌دارد (سو، ۱۳۹۲: ۱۰۷-۱۰۶).

در مجموع در نظریات قدیم مکتب وابستگی، به سرمایه‌گذاری کشورهای توسعه‌یافته در کشورهای در حال توسعه که در پیرامون قرار دارند، به عنوان یک پدیده مضر برای رشد اقتصادی بلندمدت نگاه می‌کند (Fan, 2002: 2).

انتقاداتی از سوی خطوط فکری مختلف بر نظریات سنتی مکتب وابستگی وارد شده است. منتقدان مطالعات سنتی وابستگی معتقدند که این دیدگاه انتزاعی است و همه مناطق پیرامونی را یکسان تلقی می‌نمایند و تحلیل تنوعات ملی در این مطالعات جایگاه چندانی ندارد. مارکسیست‌ها و طرفداران مکتب نوسازی نیز به دیدگاه وابستگی سنتی این نقد را وارد می‌کنند که با تأکید بر عوامل خارجی، نقش نیروهای محرکه داخلی را نادیده می‌گیرند. منتقدین مکتب

1. Dependency School
2. Ander Gunder Frank
3. Dos Santos

وابستگی معتقدند که صرف نظر از اینکه سلطه مرکز تا چه حد قوی باشد، اما فرصت‌هایی برای انتقال عقاید، نهادها و تکنولوژی‌ها فراهم می‌کند که کشورهای پیرامون می‌توانند از آن‌ها برای تحول خود استفاده نمایند (سو، ۱۳۹۲: ۱۳۳-۱۳۲). با توجه به انتقادات وارد بر نظریات سنتی وابستگی، مطالعات وابستگی جدید شکل گرفت.

کاردوزو^۱ به‌عنوان یکی از چهره‌های مطرح مطالعات وابستگی جدید، برخلاف تحلیل‌های مکتب سنتی وابستگی، تأکید ویژه‌ای بر شرایط داخلی کشورها و توسعه‌نیافتگی دارد. وی وابستگی را تنها به متغیرهای بیرونی مرتبط نمی‌سازد؛ بلکه علت وابستگی را در تاریخ هر کشور جستجو می‌کند و از تأکید ویژه بر متغیرهای اقتصادی برای توضیح وابستگی، انتقاد می‌کند (Chilcote, 1974: 9). در واقع کاردوزو اهمیت نیروهای خارجی برای ایجاد وابستگی در کشورهای جهان سوم را رد نمی‌کند، اما در تحلیل‌های خود از تأکید بیش از حد بر سیستم جهانی برای توضیح توسعه و وابستگی پرهیز می‌کند. وی شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی خاص هر کشور را در تحلیل‌های خود وارد و به نقش دولت توجه ویژه‌ای می‌کند (Caporaso, 1980: 617).

وی توسعه مقارن با وابستگی یا توسعه وابسته را مطرح می‌کند. از نگاه وی این احتمال وجود دارد که توسعه وابسته یعنی هم توسعه و هم وابستگی را در کنار یکدیگر داشته باشیم و وابستگی می‌تواند اشکال پویاتری نسبت به اقتصاد جزیره‌ای با موقعیت‌های شبه استعماری داشته باشد. در واقع بسیاری از فروض اصلی مطالعات سنتی وابستگی نظیر وابستگی اقتصادی، تکیه بر نقش عوامل خارجی و توسعه‌نیافتگی ساختاری در این دیدگاه تعدیل گشته است. ادعای وی این است که با ظهور شرکت‌های فراملیتی، ورود سرمایه صنعتی به کشورهای پیرامونی و پیدایش تقسیم کار جدید بین‌المللی، مرحله جدیدی آغاز شده است. بنابر استدلال کاردوزو در این شرایط منافع شرکت‌های خارجی تا اندازه‌ای با رونق داخلی کشورهای وابسته سازگار می‌شود. در واقع به این دلیل که هدف شرکت‌های خارجی، تولید کالاهای مصرفی و فروش آن در بازارهای داخلی است، منافع آن‌ها در راستای رشد اقتصادی کشور میزبان قرار می‌گیرد. از طرف دیگر کاردوزو به محدودیت‌های این نوع توسعه نیز اشاره دارد. از آنجاکه این مدل از توسعه مجبور به واردکردن تکنولوژی است و دارای تکنولوژی مستقل نیست، توسعه‌ای ناقص خواهد بود. همچنین باید همه عواقب تکنولوژی‌های سرمایه‌بر و کاراندوز را تحمل نماید. انباشت و گسترش سرمایه محلی به مکملی در بیرون از کشور وابسته نیازمند است؛ بنابراین کاردوزو از نظر قبول هزینه‌ها و محدودیت‌های ساختاری توسعه وابسته، هنوز در درون مرزهای مکتب وابستگی قرار دارد (سو، ۱۳۹۲: ۱۴۰-۱۳۶).

ایوانس^۲، اودانل^۳ و گلد^۴ نیز از دیگر نظریه‌پردازان مکتب جدید وابستگی به‌شمار می‌روند. آن‌ها نشان می‌دهند که دستیابی به توسعه افزون بر عوامل خارجی، به شرایط داخلی هر کشور نیز برمی‌گردد. آن‌ها در مطالعات جداگانه‌ای نشان دادند که فرآیند توسعه در کشورهای در حال توسعه می‌تواند از طریق پیوندهای آگاهانه، گزینشی و هدایت‌شده با بازارهای جهانی محقق گردد و لزوماً این پیوند به معنای واگذار کردن منافع یک کشور به کشورهای سرمایه‌داری نیست. در این بین دولت‌ها نقش مهمی را در فرآیند توسعه ایفا می‌کند؛ به طوری که با ارزیابی شرایط اقتصادی داخلی، قابلیت‌های جامعه و نیازمندی‌های آن به‌گونه‌ای خود را به نظام جهانی پیوند می‌زنند که بتوانند از این قابلیت‌ها استفاده نموده و موقعیت خودشان را بهبود بخشند (سو، ۱۳۹۲: ۱۶۱-۱۵۹).

نظریه‌پردازان جدید، به‌جای اینکه وابستگی را به‌عنوان یک فرآیند عام، خارجی و صرفاً اقتصادی در نظر بگیرند، آن را به‌عنوان یک فرآیند خاص تاریخی، داخلی و سیاسی-اجتماعی صورت‌بندی می‌کنند که می‌تواند در برخی موارد به توسعه پویا هم منجر گردد. خصوصیات ویژه نظریات وابستگی جدید را می‌توان در موارد زیر خلاصه نمود:

۱. تکیه بر تاریخ؛ ۲. تأکید بر عوامل سیاسی-اجتماعی داخلی؛ ۳. همزیستی وابستگی و توسعه (سو، ۱۳۹۲: ۱۶۱).

1. Cardoso
2. Evans
3. ODonnell
4. Gold

در پایان می‌توان گفت در مکتب قدیم و جدید، بین وابستگی و سرمایه‌های شرکت‌های فراملیتی ارتباط وجود دارد. در نگاه سنتی که علت توسعه‌نیافتگی به‌طور عمده در خارج جستجو می‌گردد، ورود سرمایه‌های خارجی به کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته، منجر به خروج بیشتر سرمایه، توسعه نامتوازن و تعمیق وابستگی می‌گردد و تأکید نظریه‌پردازان سنتی، تمرکز به توانمندی‌های داخل و ارتباط کمتر با سرمایه‌های شرکت‌های فراملیتی است؛ اما نظریات جدید وابستگی در پاسخ به انتقادات وارد شده به نظریات قدیمی، تعدیلاتی را در نظریات سنتی وارد می‌کند و به نظر می‌رسد نسبت به مطالعات وابستگی سنتی از پیچیدگی‌های بیشتری برخوردار است. در نظریات جدید به شرایط خاص اقتصادی، سیاسی و اجتماعی هر کشور تأکید می‌گردد و ریشه‌یابی توسعه‌نیافتگی با نگاه به شرایط داخلی هر کشور صورت می‌پذیرد؛ بنابراین در این پژوهش با بهره‌گیری از دیدگاه وابستگی جدید که تأکید ویژه بر شرایط داخلی هر کشور گذاشته است، چارچوب تحلیلی و ارتباط شرکت‌های فراملیتی و وابستگی ارائه خواهد شد.

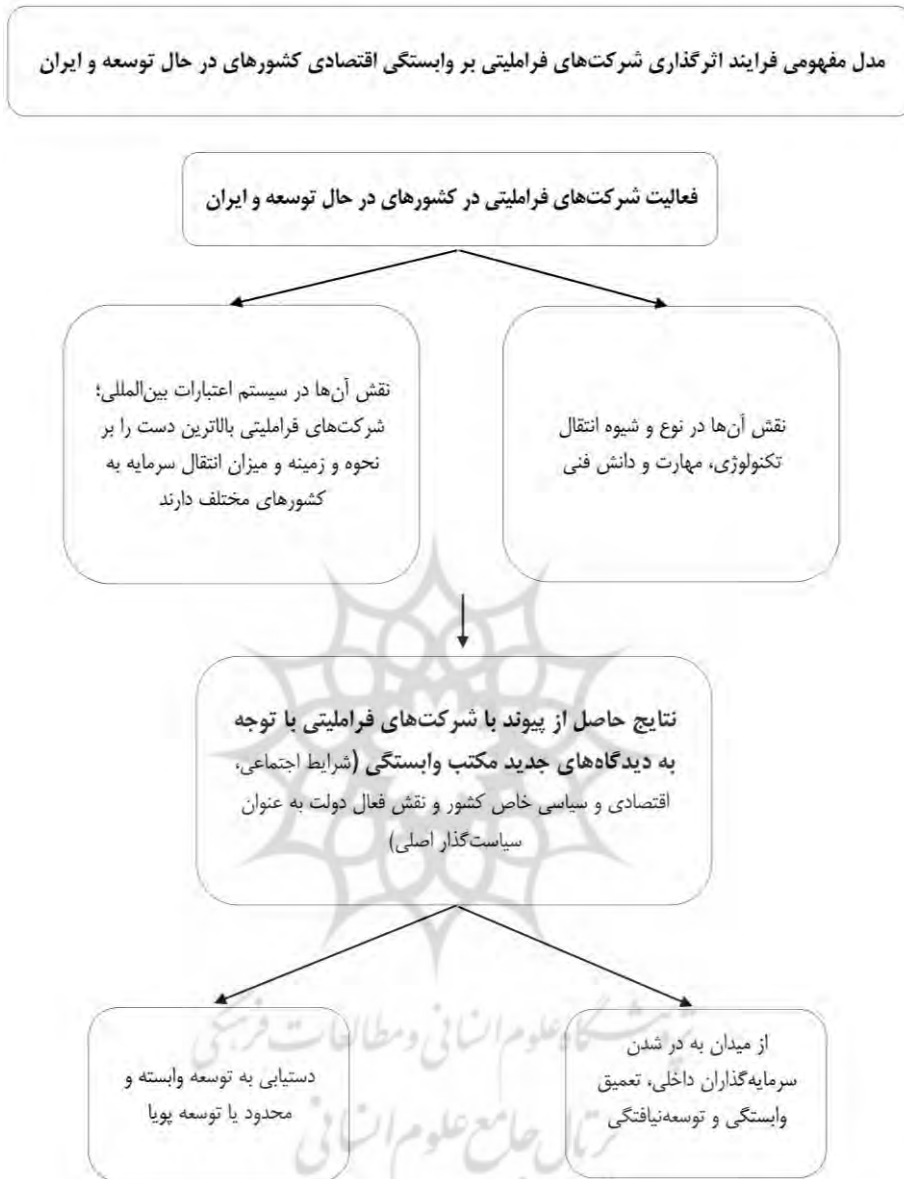
روشناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های کیفی بوده و بر مبنای روش تحلیلی-توصیفی انجام شده است. متغیرهای پژوهش و شاخص‌های اندازه‌گیری آن‌ها در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. بررسی متغیرهای پژوهش و شاخص‌های اندازه‌گیری آن‌ها (یافته‌های پژوهش)

<p>چهار مقصد اصلی صادرات ایران در سال ۲۰۲۱:</p> <p>۱. چین (۴۰.۱٪)</p> <p>۲. ترکیه (۱۷.۴٪)</p> <p>۳. روسیه (۶٪)</p> <p>۴. پاکستان (۴٪)</p> <p>۶۷.۵٪ صادرات ایران به این سه کشور است. سه مبدأ اصلی واردات ایران در سال ۲۰۲۱:</p> <p>۱. چین (۲۴.۸٪)</p> <p>۲. امارات (۱۹.۷٪)</p> <p>۳. روسیه (۹.۲٪)</p> <p>۴. ترکیه (۸.۳٪)</p> <p>۶۲٪ واردات ایران از این سه کشور است.</p>	<p>اطلس پیچیدگی اقتصادی</p> <p>شاخص پیچیدگی اقتصادی کشورها</p> <p>- بررسی طرف‌های تجاری عمده و سهم صادرات و واردات با کشورهای مزبور</p>	<p>دیدگاه قدیم، وابستگی را به‌عنوان یک فرایند عام، خارجی و اقتصادی در نظر می‌گیرد که به توسعه‌نیافتگی و قطب‌بندی مناطق مختلف جهان می‌انجامد.</p> <p>اما دیدگاه جدید، وابستگی را به‌عنوان یک فرایند خاص تاریخی، داخلی و سیاسی-اجتماعی مفهوم‌بندی می‌کند و مفاهیمی چون توسعه مقارن با وابستگی، دولت دیوان‌سالار-اقتدارگرا، ائتلاف سه‌گانه میان دولت، سرمایه محلی و سرمایه بین‌المللی و همچنین توسعه پویا را مطرح می‌سازد. همچنین در این دیدگاه به وجوه غیر اقتصادی وابستگی و ابعاد و جنبه‌های سیاسی-اجتماعی وابستگی، به‌خصوص مبارزات طبقاتی، نزاع‌های گروهی و جنبش‌های سیاسی توجه می‌گردد.</p>	<p>۱</p> <p>وابستگی اقتصادی</p>
<p>شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI) عددی بین +۳ و -۳ است. ایران در سال ۲۰۲۱ با شاخص ۰.۱۹- در رتبه ۷۳ از بین ۱۲۳ کشور قرار دارد.</p>	<p>اطلس پیچیدگی اقتصادی</p> <p>شاخص پیچیدگی اقتصادی کشورها</p>	<p>انتقال تکنولوژی فرایندی بلندمدت تعریف می‌شود که گیرنده، طی آن با کسب توانمندی در کاربرد، انطباق و گسترش تکنولوژی و در نهایت توانایی افزایش استقلال در توسعه، طراحی و فروش آن، قابلیت‌های تکنولوژیکی خود را بهبود می‌بخشد</p>	<p>۲</p> <p>انتقال تکنولوژی</p>
<p>رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در ایران در سال ۲۰۲۱، ۰.۱۳ است.</p>	<p>بانک جهانی</p> <p>شاخص نرخ رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص</p>	<p>کشورهای در حال توسعه توان انباشت پس‌انداز و تبدیل آن به سرمایه‌گذاری را ندارند. ورود سرمایه شرکت‌های فراملیتی به این کشورها از سوی طرفداران اقتصاد بازار و مؤسسات بین‌المللی توصیه گردید. آن‌ها ادعا می‌کنند که سرمایه‌های خارجی در کنار پس‌اندازهای داخلی قرار می‌گیرد و موتور رشد و توسعه می‌شود.</p>	<p>۳</p> <p>تشکیل سرمایه</p>

مدل مفهومی برگرفته از الگوی نظری پژوهش

تحلیل اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر وابستگی اقتصادی کشورهای در حال توسعه

در این بخش از پژوهش، اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر وابستگی اقتصادی کشورهای در حال توسعه از جمله ایران را مورد واکاوی قرار می‌دهیم. براساس آنچه در مدل مفهومی ارائه شد، حضور شرکت‌های فراملیتی در سایر کشورها هم می‌تواند اثرات مثبت و هم اثرات منفی داشته باشد. اینکه آیا حضور شرکت‌های فراملیتی منجر به افزایش سرمایه‌گذاری بنگاه‌های کشور میزبان و حرکت به سمت توسعه می‌شود یا باعث خروج بنگاه‌های داخلی از گردونه رقابت می‌گردد، نیازمند شناسایی نحوه ارتباط این شرکت‌ها با اقتصاد کشور میزبان سرمایه است. از این رو در این قسمت به اختصار به آثار نحوه ورود شرکت‌های فراملیتی به کشورهای میزبان سرمایه اشاره می‌گردد و نشان داده می‌شود در چه حالتی ورود شرکت‌های فراملیتی، آثار مثبت بر اقتصاد کشور میزبان دارد و در چه شرایطی منجر به تعمیق وابستگی و دور شدن از اهداف توسعه‌ای خواهد شد.

به‌طور کلی دو نقش کلیدی برای شرکت‌های فراملیتی در سرنوشت کشورهای در حال توسعه در نظر گرفته می‌شود؛ اول، نقش تعیین‌کننده آن‌ها بر نحوه و زمینه و میزان انتقال سرمایه به کشورهای مختلف، دوم، نقش شرکت‌های فراملیتی در نوع و شیوه انتقال تکنولوژی. در این قسمت نشان داده می‌شود که ورود شرکت‌های فراملیتی به کشورهای در حال توسعه با توجه به

شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آن‌ها به اهداف مطرح‌شده منتهی نمی‌گردد.

نقش کلیدی اول: انتقال سرمایه

حقیقتی که درخصوص جریان سرمایه شرکت‌های فراملیتی به کشورهای در حال توسعه وجود دارد، این است که برخلاف برخی که معتقدند این سرمایه در جهت تقاضاهای پاسخ داده نشده کشورهای در حال توسعه سوق داده می‌شوند، جریان سرمایه در این کشورها برونزا است و صرف نظر از سطح پس‌انداز و سرمایه‌گذاری در کشور مقصد، وارد این کشورها می‌شوند. شرکت‌های فراملیتی، اهداف خود را در ورود به سایر کشورها دنبال می‌کنند و تقاضاهای پاسخ داده نشده برای تأمین سرمایه در کشورهای در حال توسعه در تابع اهداف آن‌ها به‌طور مشخص اهمیتی ندارد. در چنین حالتی اثرات سرمایه‌گذاری به‌طور روشن و مشخص برای کشورهای در حال توسعه مثبت نیست (Ghose, 2004: 11-23). زمانی که شرایط کشور میزبان برای سرمایه‌گذاری‌های مولد فراهم نباشد، سرمایه شرکت‌های فراملیتی نیز تمایل به ورود به بخش‌هایی را خواهند داشت که اثرات وعده داده‌شده را کمتر محقق می‌سازد.

چانگ^۱ بیان می‌کند انحصار تکنولوژی همانند سرمایه در کنترل شرکت‌های چندملیتی است و به‌دنبال انتقال سرمایه شرکت، تکنولوژی نیز به حرکت درآمده و در سطح جهان منتشر می‌شود. بدین معنی که شرکت چندملیتی که اقدام به سرمایه‌گذاری در کشور جهان سوم می‌کند درخصوص تأمین تکنولوژی مربوطه نیز اقدام می‌کند ولیکن انتقال تکنولوژی براساس شیوه‌ها و روش‌ها و شرایط خاصی انجام می‌پذیرد. این شرکت‌ها دیگر هیچ فعالیت نوینی را در کشورهای در حال توسعه راه‌اندازی نمی‌کنند و تنها به‌دنبال تصاحب و تملک واحدهای صنعتی موجود در کشورهای در حال توسعه هستند. از دهه ۱۹۹۰ به این سو، بیش از نیمی از سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی در سطح جهان سرمایه‌گذاری از نوع سوخته بودند. این نوع از سرمایه‌گذاری به امکانات تولیدی چیزی نمی‌افزاید، در برخی موارد سرمایه‌گذاری سوخته آشکارا با این قصد صورت می‌گیرد که برای بهبود توانایی‌های شرکت خریداری‌شده کاری انجام ندهد و به‌ویژه در زمان بحران مالی که بازار ارزش شرکت را کمتر از ارزش واقعی‌اش قیمت‌گذاری کرده آن را خریداری می‌کنند و گاه، سرمایه‌گذاری خارجی با اوراق کردن دارایی‌های شرکت، حتی ممکن است توانایی‌های تولیدی موجود شرکت خریداری‌شده را فعالانه نابود کند. حتی در صورتی که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای کشور میزبان تأثیرات سرریز همانند ارتقاء مهارت کارکنان و نشان دادن روش‌های نوین مدیریتی داشته باشد که به‌ندرت این اتفاق رخ می‌دهد و بیشتر شرکت‌های فراملیتی تأسیساتی جزیره‌وار بر پا می‌کنند که در آن‌ها همه درون‌دادها از خارج تأمین می‌شود و تنها کاری که محلی‌ها انجام می‌دهند سوار کردن قطعات است؛ بنابراین سطح توانایی تولیدی که کشور می‌تواند در درازمدت کسب کند، در نتیجه این سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کاهش خواهد یافت. علت این امر نیز این است که شرکت‌های فراملیتی ارزشمندترین فعالیت‌هایشان را به خارج از کشور خاستگاه خود انتقال نمی‌دهند (چانگ، ۱۳۹۷: ۱۴۲-۱۴۴).

افزون بر این، از لحاظ تاریخی شرکت‌های فراملیتی که در کشورهای در حال توسعه فعالیت دارند، بیشتر بر روی صنایع استخراجی، محصولات کانی و مواد اولیه تمرکز می‌کنند (تودارو، ۱۳۸۳: ۴۸۹). به عبارتی از آنجا که ویژگی‌های مکانی کشور میزبان در ورود سرمایه و کارکرد آن بسیار مهم است، در کشورهای کمتر توسعه‌یافته ورود سرمایه شرکت‌های فراملیتی بیشتر در جهت بهره‌برداری از منابع طبیعی است تا سرمایه‌گذاری‌های مولد. این شرکت‌ها اغلب در صنایع استخراجی نظیر نفت و معدن فعال و به غارت منابع طبیعی در این کشورها مشغول می‌شوند. منابع استخراج‌شده در هزینه‌های بسیار پایین، در کشورهای توسعه‌یافته فرآوری می‌شوند و مجدد با نرخ‌های بالا در کشورهای در حال توسعه به فروش می‌رسند. فرآیندی که منفعت اندکی برای کشورهای در حال توسعه به همراه خواهد داشت (kolodner, 1994: 10).

براساس گزارش انکتاد (۲۰۱۱) که به بررسی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای کمتر توسعه‌یافته پرداخته، سهم سرمایه‌گذاری در این کشورها طی دوره ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ در بخش اولیه (منابع طبیعی) ۵۵ درصد از ارزش کل

سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته بوده است. این در حالی است که صنعت ساخت، ۲۸ درصد را از آن خود کرده است (UNCTAD, 2011: 15). ورود سرمایه شرکت‌های خارجی زمانی می‌تواند سرریزهای مثبت ایجاد نماید که با صنایع و بنگاه‌های داخلی بیشترین پیوندهای پسین را برقرار سازد. سرمایه‌گذاری در بخش‌های اولیه، نه تنها منتج به برقراری پیوندهای پسین محکم با بخش‌های داخلی نمی‌گردد که به استخراج و غارت منابع کشورهای میزبان سرمایه هم می‌انجامد.

از طرف دیگر این شرکت‌ها به دلیل تسلط و قدرتی که در سراسر جهان دارند، می‌توانند سرمایه‌های محلی در کشورهای در حال توسعه را به خود جذب کنند. شرکت‌های فراملیتی قادر به کسب امتیازات و حمایت‌های ویژه از دولت کشور پذیرنده سرمایه هستند. به علاوه، این شرکت‌ها از حمایت‌های بین‌المللی هم بهره‌مند می‌باشند. از این رو در شرایطی که فضای داخلی برای سرمایه‌گذاری مناسب نیست، محل امنی برای جذب سرمایه‌های کمیاب کشور میزبان می‌شوند. به این ترتیب سرمایه‌های بومی به جای آنکه نیازهای داخلی را تأمین کنند، جذب این شرکت‌ها می‌شوند و به اشکال گوناگون از کشور خارج می‌گردند. (بارنت و مولر، ۱۳۶۳: ۴۰). ورود شرکت‌های فراملیتی به کشورهای جهان سوم، منجر به انحراف پس‌اندازها از سرمایه‌گذاران خصوصی و دولتی داخلی به سرمایه‌گذاران خارجی و از میدان به در کردن استقراض کنندگان داخلی می‌گردد که به مراجعه سرمایه‌گذاران داخلی به بازارهای پول غیررسمی با نرخ‌های بالاتر بهره منتج می‌شود. این در حالی است که شرکت‌های فراملیتی قسمت قابل ملاحظه‌ای از درآمدهای خود را از این کشورها خارج می‌سازند (Petras, 2005: 2186).

به طور کلی در کشورهایی با سطوح پایین توسعه، مزیت مکانی مبتنی بر منابع طبیعی، ظرفیت جذب اندک بنگاه‌های داخلی، بسترهای نهادی ضعیف و خلأ سیاست‌های سنجیده، نه تنها سرمایه‌های خارجی مکمل سرمایه‌های بومی نمی‌شوند که خروج سرمایه را هم برای کشورهای فقیر در پی خواهند داشت. در چنین فضایی جذب سرمایه‌های خارجی به ایجاد پیوندها و سرریزهای قابل توجه منتج نمی‌گردد و به جای اینکه سرمایه‌های این شرکت‌ها در کنار سرمایه‌های کشور میزبان در بخش‌های با ارزش افزوده بالا قرار گیرند، یا برای بهره‌برداری از منابع طبیعی وارد می‌شوند یا با ورود به سایر بخش‌ها با ایجاد انحصار یا رقابت نابرابر، به خروج سرمایه‌های داخلی می‌انجامند.

نقش کلیدی دوم: انتقال تکنولوژی و دانش فنی

در خصوص انتقال تکنولوژی بیان می‌شود که عرضه کنندگان تکنولوژی و دریافت کنندگان آن یعنی کشورهای توسعه نیافته، منافع متعارضی دارند. این در حالی است که قدرت چانه‌زنی شرکت‌های فراملیتی نسبت به کشورهای کم‌رشد بسیار بالاتر است و می‌توانند به راحتی به منافع خود در این کشورها دست یابند. از طرف دیگر این شرکت‌ها معمولاً دارای قدرت انحصاری هستند و تمایل ندارند تکنولوژی‌های انحصاری خود را به راحتی در اختیار کشورهای میزبان سرمایه قرار دهند. از این رو استراتژی آن‌ها این است که تا جای ممکن کنترل تکنولوژی را در اختیار خود داشته باشند. این شرکت‌ها انتقال تکنولوژی را منوط به شرایطی می‌کنند که مشکلاتی را برای کشورهای توسعه نیافته به همراه خواهد داشت. به طور مثال بررسی ۴۰۹ قرارداد مربوط به انتقال تکنولوژی بین شرکت‌های فراملیتی و شرکت‌های وابسته در اکوادور، بولیوی، شیلی، پرو و کلمبیا نشان داد که تقریباً ۸۰ درصد این قراردادها، استفاده از تکنولوژی انتقال یافته را برای تولید صادراتی به کلی ممنوع می‌کند. مسئله دیگر این است که در بسیاری از مواقع شرکت‌های سرمایه‌گذار به اقتضای منافع خود، تکنولوژی‌هایی را به کشورهای در حال توسعه منتقل می‌کنند که این کشورها کمترین احتیاج را به آن دارند؛ بنابراین تکنولوژی وارد شده هم گران و هم نامتناسب با صنایع داخلی (پیچیده) هستند. از این رو تکنولوژی‌های انتقالی منجر به ایجاد پیوندهای قوی و سرریزهای قابل توجه در کشور میزبان نمی‌شود. افزون بر موارد پیش گفته، شرکت‌های جهانی نفع خود را در این می‌بینند که حقوق مالکیت خود را در مورد تکنولوژی محفوظ دارند تا قدرت رقابتی خود را در مقابل بنگاه‌های محلی حفظ نمایند (بارنت و مولر، ۱۳۶۳: ۲۸۲-۲۶۷).

نقش فاصله تکنولوژیکی در کشور میزبان و کشور مادر در انتقال نوع تکنولوژی مؤثر است. کشورهای در حال توسعه با شکاف‌های بزرگ تکنولوژیکی، احتمال این که دارای سرمایه انسانی و زیرساخت‌های مناسب باشند، ضعیف است. این مسئله تصمیم کشور سرمایه‌گذار را در خصوص نوع تکنولوژی انتقالی به کشور میزبان تحت تأثیر قرار می‌دهد. شکاف‌های بزرگ‌تر

منجر به انتقال تکنولوژی‌های با کیفیت پایین‌تر و سرریزهای بالقوه کمتر می‌شود (Görg & Greenaway, 2004: 175). تحقیقات انکتاد (۲۰۰۷) نیز در مورد کشورهای کمتر توسعه‌یافته نشان می‌دهد که شواهد اندکی مبنی بر تأثیر مشخص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توانایی تکنولوژیکی در این کشورها وجود دارد. در بیان علت این مسئله به ضعف اقتصاد کشور میزبان، اولویت‌های سیاستی و ظرفیت پایین جذب در این کشورها اشاره شده است (Unctad, 2014: 17).

درخصوص انتقال فعالیت‌های تحقیق و توسعه شرکت‌های سرمایه‌گذار که می‌تواند سرریزهای بزرگی برای کشور میزبان ایجاد نماید، باید گفت که این نوع فعالیت‌ها نیز معمولاً در کشورهای مادر متمرکز می‌شوند (هادی زنوز، ۱۳۷۹: ۱۸، ۲۴، ۷۹). براساس گزارش انکتاد در سال ۲۰۰۹ از کل هزینه‌هایی که شرکت‌های فراملیتی در مناطق مختلف بر روی تحقیق و توسعه انجام دادند، تنها ۷ درصد آن در کشورهای در حال توسعه و اقتصادهای در حال گذار صورت گرفته و ۹۳ درصد متعلق به کشورهای توسعه‌یافته بوده است (Unctad, 2010: 8-15).

براساس آنچه اشاره شد، احتمال اینکه کشورهای توسعه‌نیافته با قدرت چانه‌زنی پایین، شکاف بالای تکنولوژیکی، کیفیت پایین نیروی انسانی و حقوق مالکیت ضعیف، توان جذب تکنولوژی‌های مناسب با شرایط کشورشان را داشته باشند و از سرریزهای انتقال تکنولوژی بهره‌مند گردند، ضعیف است. از طرف دیگر ورود شرکت‌هایی با تکنولوژی‌های پیچیده در کشورهای در حال توسعه، منجر به رقابت نابرابر با بنگاه‌های داخلی، از میدان به‌درکردن آن‌ها و درنهایت تعمیق وابستگی خواهد شد.

از طرف دیگر در عصر حاضر با پیشرفت تکنولوژی، وابستگی به‌طور مداوم در حال پیچیده شدن و نامرئی شدن است. افزایش پیچیدگی‌های مربوط به تکنولوژی باعث خواهد شد بخش بیشتر تولید ارزش افزوده، در جهان ثروتمند باقی بماند. تخصص و تجارت در تکنولوژی مانند کالاها ممکن است باعث تخصیص کارآمدتر منابع فنی و افزایش بازده شود؛ اما تخصص ممکن است منجر به ناتوانی در جایگزینی منابع محلی برای تکنولوژی خارجی شود و ممکن است تخصص مسئول نوعی وابستگی گردد (Stewart, 1977: 119).

این نکته نیز بسیار حائز اهمیت است که کشورهای واردکننده با تکنولوژی واردشده چگونه برخورد خواهند کرد. اگر تکنولوژی وارداتی جایگزین تکنولوژی محلی گردد و یا در رقابت با تکنولوژی محلی مانع از رشد آن شود، وابستگی تکنولوژی بیشتر از زمانی خواهد بود که تکنولوژی وارداتی به‌طور جدی کنترل شود تا از رقابت با تکنولوژی محلی جلوگیری شود و آن دسته از واردات تکنولوژی که مجاز بوده‌اند، به‌عنوان پایه‌ای برای نوآوری محلی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

کشورهای صنعتی سعی می‌کنند تکنولوژی‌های قدیمی و از رده خارج را به کشورهای جهان سوم صادر نمایند و خودشان در صنایع و تکنولوژی‌های مدرن و استراتژیک فعالیت نمایند و این‌گونه تکنولوژی‌ها را نیز با قیمت‌های بالا به کشورهای دیگر منتقل می‌کنند. انتقال تکنولوژی به کشورهای جهان سوم باعث تعمیق وابستگی تکنولوژیکی کشور خریدار به کشور فروشنده می‌شود به‌خصوص اینکه شرایط در نظر گرفته شده و نیازمندی‌های جنبی در مراحل تولید به تداوم وابستگی کمک می‌نماید؛ بنابراین یکی از محورهای وابستگی اقتصادی جهان سوم در بلندمدت به کشورهای سلطه‌گر همین محور انتقال تکنولوژی است که گسستن آن امری مشکل به نظر می‌رسد.

تحلیل اثرگذاری شرکت‌های فراملیتی بر وابستگی اقتصادی ایران

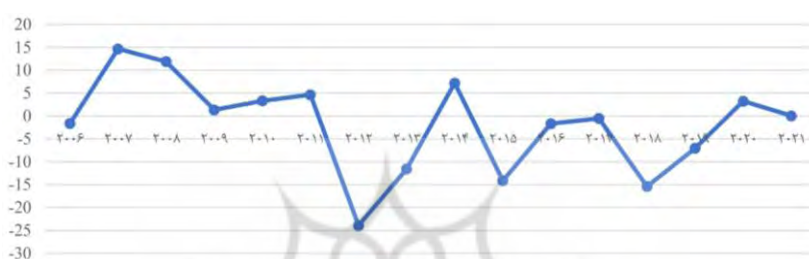
با توجه به دو نقش معرفی‌شده که شرکت‌های فراملیتی بر سرنوشت کشورهای در حال توسعه تأثیرگذار هستند؛ در ادامه استدلال‌هایی را برای ایران مطرح می‌کنیم که شرکت‌های فراملیتی در ابتدا باعث ورود سرمایه به کشور شدند، اما به طرق مختلف در طول زمان موجب خروج سرمایه و کاهش نرخ سرمایه‌گذاری شدند.

کانال اول: انتقال سرمایه

استدلال اصلی برای ورود شرکت‌های فراملیتی و سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای در حال توسعه، نرخ پایین پس‌انداز در این کشورها است که جابجایی سرمایه‌گذاری‌های مورد نیاز در داخل این کشورها نیست. همین نوع نگاه درخصوص کشورمان نیز

وجود دارد و انگیزه اصلی ورود سرمایه‌های خارجی به کشور بوده است.

براساس آمار بانک جهانی به‌طور میانگین نسبت پس‌انداز به درآمد ناخالص ملی^۱ برای گروه کشورهای در حال توسعه خاورمیانه و شمال آفریقا، آمریکای لاتین و حوزه کارائیب، اروپا و آسیای مرکزی طی سال‌های ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۳ به ترتیب معادل ۲۷ درصد، ۱۸ درصد و ۱۹ درصد بوده است. براساس همین منبع، این نسبت برای ایران به‌طور میانگین ۳۸.۴ درصد بوده است. با لحاظ کردن میانگین نرخ پس‌انداز در ایران در مقایسه با سایر کشورهای در حال توسعه، می‌توان گفت نرخ پس‌انداز در ایران نه‌تنها پایین نیست که برای دستیابی به رشدهای بالا کفایت می‌کند. افزون بر این، ایران کشوری با منابع سرشار نفتی و گازی است؛ به‌طوری که در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ (۲۰۰۶-۲۰۱۱) با جهش قیمت نفت و ورود منابع عظیم ارزی به کشور روبه‌رو بودیم، اما باوجود منابع سرشاری که طی این دوره وارد کشور شد، سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی در مقایسه با دوران قبل را شاهد نبودیم.

مودار ۱. نرخ رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (درصد) (داده‌های بانک جهانی)

تجربه سال‌های افزایش درآمدهای نفتی بیانگر آن است که ورود جریان عظیمی از سرمایه به کشور بدون برنامه مشخص و شرایط مناسب اقتصادی نمی‌تواند منجر به انجام سرمایه‌گذاری‌های مؤثر و قابل توجه در کشور گردد. شرایط داخلی هر کشور در بالا بردن ظرفیت جذب سرریزهای ایجادشده بسیار حائز اهمیت است. زمانی ورود سرمایه شرکت‌های خارجی برای کشورهای در حال توسعه، مضمون توسعه‌ای خواهد داشت که ظرفیت جذب در این کشورها افزایش یابد. وجود نهادهای کارآمد، محیط کسب‌وکار مناسب و امنیت حقوق مالکیت برخی از الزامات اولیه برای جذب سرریزهای سرمایه‌های خارجی است. زمانی که ظرفیت جذب در کشور مناسب نیست و شرایط اقتصادی و سیاسی به‌گونه‌ای است که سرمایه‌گذاران داخلی هم تمایلی به سرمایه‌گذاری به‌ویژه در بخش‌های مولد از خود نشان نمی‌دهند، نمی‌توان از سرمایه‌گذار خارجی انتظار ورود به حوزه‌هایی را داشت که سرریزهای مثبت برای کشور به ارمغان آورد.

براساس گزارش‌های بین‌المللی و داخلی، در حال حاضر شرایط داخلی کشور برای ورود شرکت‌های فراملیتی و سرمایه‌گذاران خارجی به بخش‌های مولد اقتصاد که بتواند خیز اقتصادی و خروج از رکود را در پی داشته باشد، مهیا نیست. طبق گزارش انجام کسب‌وکار بانک جهانی^۲ که به بررسی محیط کسب‌وکار کشورها می‌پردازد، ایران جایگاه مناسبی در بین کشورهای مورد بررسی ندارد و براساس گزارش سال ۲۰۲۰، از ۱۰۰ نمره (بهترین وضعیت) تنها ۵۸.۵ نمره کسب نموده و در جایگاه ۱۲۷ در بین ۱۹۰ کشور قرار گرفته است (Doing Business, 2020).

از دیگر شاخص‌های حائز اهمیت برای سرمایه‌گذاران خارجی، امنیت حقوق مالکیت است که در صورت نامنی و تعرض به آن، یا سرمایه‌گذاران خارجی تمایلی به سرمایه‌گذاری نشان نمی‌دهند یا برای امنیت سرمایه‌های خود، امتیازات ویژه‌ای از کشور میزبان می‌گیرند براساس شاخص حقوق مالکیت بین‌المللی^۳ که توسط اتحادیه حقوق مالکیت^۴ تهیه می‌گردد و با تمرکز بر محیط حقوقی و سیاسی، حقوق مالکیت فیزیکی و حقوق مالکیت فکری، میزان حمایت کشورها را از حقوق مالکیت بررسی می‌کند، وضعیت ایران نامناسب ارزیابی شده است. در گزارش سال ۲۰۲۲، نمره ایران از صفر (بدترین وضعیت) تا ده (بهترین

1. GNI

2. Doing Business

3. International Property Rights Index (IPRI)

4. Property Rights Alliance

وضعیت)، ۳۶۴ است که در جایگاه ۱۱۳ از ۱۲۹ کشور قرار دارد و حاکی از عدم امنیت حقوق مالکیت در کشور است (International Property Rights report, 2022).

گزارش سالیانه رقابت‌پذیری^۱ مجمع جهانی اقتصاد نیز که به بررسی میزان رقابت‌پذیری کشورها می‌پردازد، ساختار نهادی ایران را چندان مساعد ارزیابی نمی‌کند. براساس گزارش ۲۰۱۷-۲۰۱۸، میانگین نمره‌ای که رکن نهادها با ۲۱ زیرشاخص کسب کرده، ۳.۷ از ۷ (بهترین وضعیت) بوده است و در جایگاه ۸۵ از ۱۳۷ کشور قرار دارد (Competitiveness Report, 2017-2018).

گزارش پایش محیط کسب‌وکار مرکز پژوهش‌های مجلس در بهار ۱۳۹۵ از ۲۶۴ تشکل اقتصادی درخصوص وضعیت محیط کسب‌وکار نظرسنجی کرده است. طبق این نظرسنجی، فعالان اقتصادی نمره ۵.۹۷ را از ۱۰ (بدترین ارزیابی) به محیط کسب‌وکار کشور داده‌اند که شرایط نامساعدی را برای فعالیتهای اقتصادی به تصویر کشیده است. (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵: ۸-۱).

در چنین شرایطی، ورود شرکت‌های فراملیتی نمی‌تواند منجر به رشد اقتصادی قابل توجه گردد؛ زیرا آن‌ها به‌دنبال حداکثرسازی سود خود، با تمرکز بر بخش‌هایی که بیشترین سودآوری و امتیازات را نصیبشان می‌سازد، وارد کشورها می‌شوند. در حال حاضر با توجه به محیط نامساعد کسب‌وکار کشور، قطعاً بخش‌های مولد که می‌توانند بیشترین سرریزها را برای کشور به همراه داشته باشند، مقصد نهایی سرمایه‌های خارجی نخواهند بود زیرا ریسک بالا و سوددهی پایینی به همراه دارند. از این‌رو همانند تجارب گذشته انتظار می‌رود سرمایه‌های شرکت‌های خارجی به بخش‌هایی وارد شوند که کمترین پیوندها را با بنگاه‌های داخلی ایجاد می‌کنند و در نتیجه موجب سرریزهای قابل توجه در جهت خروج از رکود عمیق اقتصادی نخواهند شد. با توجه به اینکه کشور سرشار از منابع طبیعی است، در اکثر موارد شرکت‌های فراملیتی برای بهره‌مندی از این منابع وارد کشور می‌شوند و نه بخش‌هایی که به رشد و توسعه کشور منتج می‌شوند. با توجه به قدرت بالای چانه‌زنی شرکت‌های خارجی سرمایه‌گذار، در صورت ورود به بخش‌های مد نظر سیاست‌گذاران اقتصادی، مجبور به اعطای امتیازات زیاد به این شرکت‌ها و پذیرش شرایط تحمیلی خواهیم بود که بیشتر منجر به خروج سرمایه و ایجاد وابستگی خواهد شد.

مروری بر تاریخچه شرکت‌های فراملیتی در ایران در اکثر موارد نشان از سلطه کشورهای سرمایه‌گذار در کشور داشته است. ورود سرمایه‌گذاران خارجی به ایران از دیرباز بیشتر متمرکز بر بهره‌برداری از منابع طبیعی و گرفتن امتیاز برای ورود سرمایه به کشور بوده است؛ به طوری که از همان اولین قراردادهای منعقدشده، شاهد تسلط دولت‌های بیگانه بر کشور بودیم. یکی از مهم‌ترین قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی به سال ۱۸۷۲ میلادی بین دولت ایران و رویتر برمی‌گردد که براساس آن حقوق نامحدودی واگذار شده بود، اما به مرحله اجرا نرسید و به‌جای آن شانزده سال بعد امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی به مدت ۵۰ سال به همان شخص واگذار گردید. در سال ۱۹۰۱ میلادی بزرگ‌ترین امتیاز نفتی تاریخ برای مدت ۶۰ سال به ویلیام داریسی داده شد و در سال ۱۹۳۲ لغو گردید، اما چند ماه بعد قرارداد ۶۰ ساله دیگری با شرکت انگلیسی دولتی امضا شد. طبق اظهارات آقای باربر سرمایه‌گذاری دولت انگلیس در صنعت نفت ایران، به علت میل شدید شرکت به واردات، آثار القایی محدودی داشته است. همچنین فرانسوا پرو معتقد است که صنعت نفت ایران در آن دوره «صنعتی محصور» بوده که رو به بازار جهانی داشته و با اقتصاد داخلی بیگانه بوده است (هادی زنون، ۱۳۷۷: ۱۳۵-۱۳۴، ۲۰-۱۹).

در دوره ۱۸۸۱ تا ۱۹۱۲ میلادی، حدود ۲۷ امتیاز و قرارداد از جانب دولت ایران با اتباع روسی یا دولت روسیه منعقد گردید. در این بین روسیه از انتقال هرگونه پیشرفت فنی در ایران جلوگیری می‌کرد. بعد از سرکوب نهضت ملی و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، قرارداد کنسرسیوم میان دولت ایران و نمایندگان شرکت‌های فراملیتی نفتی منعقد شد. در این قرارداد ۴۰ درصد سهام به شرکت‌های آمریکایی، ۴۰ درصد به شرکت‌های انگلیسی، ۱۰ درصد به شرکت مشترک انگلیسی- هندی (شل) و بقیه به فرانسوی‌ها واگذار شد و بازم برای نزدیک به ۲۰ سال شرکت‌های فراملیتی نقش مسلط را در صنعت نفت ما یافتند (همان):

۱۳۵-۱۲۳).

تجارب بعد از جنگ تحمیلی نیز درخصوص ورود شرکت‌های فراملیتی حاکی از تسلط سرمایه‌گذاران خارجی بوده است. به استناد پیوست دوم سند برنامه سوم توسعه کشور، تجربه سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی در ایران (طی دوره مورد بررسی -۱۰ ساله) با سه ویژگی همراه بوده است: ۱. برای کشور بسیار گران تمام شده است؛ به این معنی که پاداش‌ها و امتیازات اعطاشده به خارجیان برای مشارکت در سرمایه‌گذاری، بسیار غیرمتعارف بوده است. ۲. جذب سرمایه‌های خارجی با تحمیل‌های شدید از طرف شرکت‌های خارجی همراه بوده است. از این‌رو در بسیاری از زمینه‌هایی که ظرفیت‌های لازم در کشور وجود داشت، به علت فشارهای وارده از طرف شرکت‌های خارجی مورد استفاده قرار نگرفت. ۳. به افزایش معنادار ظرفیت‌های تولیدی داخل منتهی نگردیده است (مؤمنی، ۱۳۸۰: ۳۷).

کاتال دوم: انتقال تکنولوژی و دانش فنی

درخصوص شکاف تکنولوژی و انتقال دانش فنی مطرح می‌گردد که کشور میزبان زمانی ظرفیت جذب لازم جهت بهره‌برداری از تکنولوژی‌های کارآمد را خواهد داشت که فاصله تکنولوژیکی بین بنگاه‌های داخلی و شرکت‌های سرمایه‌گذار زیاد نباشد. این مسئله تصمیم شرکت‌های فراملیتی را درخصوص نوع تکنولوژی انتقالی به کشور میزبان تحت تأثیر قرار می‌دهد. شکاف‌های بزرگ‌تر منجر به انتقال تکنولوژی‌های با کیفیت پایین‌تر می‌گردد. درواقع نوع تولیدات و صنایع هر کشور در جذب سرمایه و تکنولوژی تأثیرگذار است. براساس طبقه‌بندی OECD که در سال ۱۹۹۴ ارائه کرد، محصولات کارخانه‌ای براساس سطح تکنولوژی مورد استفاده به چند گروه تقسیم می‌گردند: ۱. تولیدات منبع‌گرا؛ تولیداتی که مزیت اصلی آن‌ها منابع طبیعی در دسترس است، نظیر مواد غذایی ساده، محصولات چوبی، محصولات نفتی و...، ۲. تولیدات با تکنولوژی سطح پایین؛ تولیداتی که بخش اعظم هزینه تولید مربوط به نیروی کار است، نظیر نساجی، پوشاک، مبلمان و...، ۳. تولیدات با تکنولوژی متوسط؛ تولیداتی که نیازمند مهارت و سطوحی از فعالیت‌های تحقیق و توسعه است، نظیر خودروسازی، صنایع شیمیایی و...، ۴. تولیدات با تکنولوژی بالا؛ تولیداتی که سهم تکنولوژی در محصول نهایی نسبت به عوامل دیگر تولید بسیار بالا است، نظیر محصولات الکترونیکی، صنایع دارویی، هوافضا و... (Lall, 2000: 7)

براساس طبقه‌بندی فوق در ایران حدود ۵۰ درصد تولیدات منبع‌گرا، حدود ۲۰ درصد تولیدات با تکنولوژی پایین، حدود ۳۰ درصد تولیدات با تکنولوژی متوسط و بین ۱.۹ تا ۲.۵ درصد تولیدات با تکنولوژی بالا هستند (جهانگرد، ۱۳۸۵: ۱۲). طبق گزارش عملکرد رقابت‌پذیری صنعتی، سهم ارزش افزوده محصولات صنعتی ایران نسبت به تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۲۰ حدود ۱۳ درصد است. در سال ۱۳۹۹ بیش از ۵۴ درصد از صادرات صنعتی ایران را محصولات منبع محور تشکیل می‌دهند و تنها حدود ۰.۵ درصد را صادرات محصولات با تکنولوژی پیشرفته، ۳۲.۵ درصد متعلق به محصولات با تکنولوژی متوسط و ۱۳ درصد مربوط به صادرات محصولات با تکنولوژی پایین است (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲: ۲۲)؛ بنابراین زمانی که سهم بالایی از تولید و صادرات کشور مبتنی بر منابع طبیعی است، شرکت‌های سرمایه‌گذار هم برای بهره‌مندی از مزیت مکانی کشور که فراوانی منابع طبیعی است، وارد حوزه‌هایی می‌شوند که بتوانند از این مزیت بهره‌مند گردند و همان‌طور که اشاره گردید این بخش‌ها کمترین پیوندها را با بنگاه‌های داخلی برقرار می‌سازد و تکنولوژی نقش تأثیرگذاری ندارد. از سوی دیگر لازمه انتقال تکنولوژی، وجود امنیت حقوق مالکیت فکری است که شرایط رضایت‌بخشی در کشور ندارد؛ عدم امنیت حقوق مالکیت در کشور به‌هیچ‌وجه برای سرمایه‌گذاران خارجی مطلوب نیست و چنانچه انتقال تکنولوژی در چنین شرایطی اتفاق بیفتد، معمولاً تکنولوژی‌های از رده خارج و یا نامناسب با صنایع داخلی انتقال می‌یابند.

بررسی روند ورود شرکت‌های فراملیتی به‌عنوان یکی از منابع مهم دستیابی به تکنولوژی‌های مدرن برای کشورهای در

1. Resource Based Production
2. Low Technology
3. Medium Technology
4. High Technology

حال توسعه، نشان می‌دهد اقتصاد ایران از ابتدای دهه اول قرن بیستم یک رشد بالا و پایدار در جذب سرمایه‌گذاری خارجی تجربه کرده است؛ اما این سرمایه‌گذاری خارجی یا منجر به انتقال تکنولوژی نشده است و یا تکنولوژی وارد شده فاقد مهم‌ترین کارکردهای مورد نظر بوده است. اگر ورود سرمایه خارجی مبتنی بر انتخاب و تعیین شروط برای انتقال تکنولوژی در چارچوب سیاست صنعتی دورنگر صورت پذیرد، می‌توان آن را در راستای منافع بلندمدت کشور سامان داد؛ اما این نحوه ورود سرمایه خارجی گویای این واقعیت است علی‌رغم هزینه بالا و تحمیل‌های غیر قابل توجیه، انتقال تکنولوژی نیز صورت نپذیرفته است. تکنولوژی‌های وارد شده نیز جذب نشده و ارتقای سطح تکنولوژی داخلی و توان رقابت‌پذیری در سطح بین‌الملل را به همراه نداشته است. بررسی صادرات تکنولوژی گویای جریان یک‌طرفه تکنولوژی به کشور است. ایران به لحاظ صادرات تکنولوژی در مقایسه با سایر کشورها، وضعیت بسیار ضعیفی دارد. در واقع انتقال تکنولوژی به کشور بدون ایجاد توانایی برای تولید تکنولوژی داخلی صورت گرفته است. واردات صرف تکنولوژی و به دنبال آن وابستگی تکنولوژی پیامدهای منفی زیادی را برای کشور می‌تواند به دنبال داشته باشد. با توجه به آنکه تکنولوژی تمامی ارکان نظام تولید اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، می‌توان از خروجی‌ها و متغیرهای هم‌تراز با این مفهوم به عنوان واحد اندازه‌گیری انتقال تکنولوژی و موفقیت در جذب تکنولوژی استفاده نمود. به عبارتی برای سنجش عملکرد انتقال و جذب تکنولوژی شاخص‌هایی نظیر ۱. رقابت‌پذیری جهانی و ۲. آمادگی تکنولوژیکی ۳. بهره‌وری عوامل تولید، استفاده نمود. افزون بر این، شاخص‌های معرفی شده می‌توانند تعیین‌کننده میزان توان تولید فناوری بنیاد و میزان وابستگی یا عدم وابستگی کشور باشند.

۱. تکنولوژی نقشی کلیدی در تعیین میزان رقابت‌پذیری تولیدات اقتصادی یک کشور دارد و می‌تواند به عنوان یکی از خروجی‌های هم‌راستا با تغییرات تکنولوژی مورد بررسی قرار گیرد. معتبرترین شاخص در این زمینه، شاخص رقابت‌پذیری جهانی است. یکی دیگر از اهداف مورد انتظار انتقال تکنولوژی به داخل کشور، افزایش توان رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در عرصه بین‌المللی است. بررسی وضعیت ایران از منظر شاخص رقابت‌پذیری جهانی، نشان‌دهنده عدم تغییرات محسوس و قابل اتکا، هم‌راستا با رشد ورود سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال تکنولوژی به ایران طی دوره مورد بررسی است. این روند نیز تأییدکننده عدم جذب موفق تکنولوژی‌های منتقل شده به ایران است.

نمودار ۲. شاخص رقابت‌پذیری جهانی ایران (رتبه) (Global Competitiveness report)

۲. یک نیاز واضح برای آنکه نوآوری‌های جدید به مزایای اقتصادی وسیع منجر شوند، آن است که مردم و شرکت‌های یک کشور قادر به پذیرش و تطبیق با آن‌ها باشند. ستون آمادگی تکنولوژیکی در شاخص رقابت‌پذیری جهانی از طریق اندازه‌گیری متغیرهای: در دسترس بودن آخرین تکنولوژی‌ها، جذب تکنولوژی در سطح شرکت‌ها، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و انتقال تکنولوژی به اندازه‌گیری این مفهوم مبادرت می‌ورزد. آمادگی تکنولوژیکی همچنین بازتابی از ظرفیت نوآوری را به نمایش می‌گذارد. این شاخص نشان می‌دهد که یک کشور تا چه حد از توانایی برای جذب و پذیرش تکنولوژی‌های مدرن برخوردار است. براساس گزارش رقابت‌پذیری جهانی سال ۲۰۱۷-۲۰۱۸، رکن آمادگی تکنولوژیکی ایران مناسب ارزیابی نشده است؛ به طوری که با کسب نمره ۳۶ را از ۷ (بهترین وضعیت) در جایگاه ۹۱ در بین ۱۳۷ کشور مورد بررسی قرار گرفته است. در رکن نوآوری نیز با کسب نمره ۳.۳، رتبه ۶۶ را اخذ نموده است.

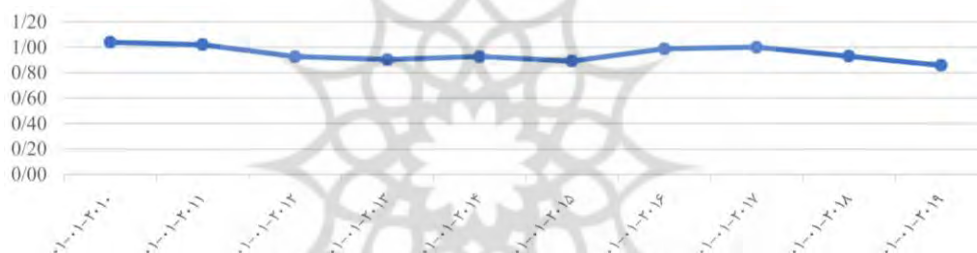
۱. در گزارش سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ آماری و ارقام مربوط به رکن آمادگی تکنولوژیکی منتشر نشده است و از سال ۲۰۲۰ به بعد هم گزارش رقابت‌پذیری جهانی منتشر نشده است.

جدول ۲. وضعیت ایران در رکن‌های آمادگی تکنولوژیکی و نوآوری (Global Competitiveness report 2017-2018)

رتبه در بین ۱۳۸ کشور	نمره ۷-۱۰ (۷ بهترین وضعیت)	برخی مؤلفه‌های رکن‌های آمادگی تکنولوژیکی و نوآوری
۱۰۵	۴.۱	دسترسی به آخرین تکنولوژی‌ها
۱۱۸	۳.۸	جذب تکنولوژی در سطح بنگاهی
۷۴	۴.۳	انتقال تکنولوژی از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
۸۸	۳.۹	ظرفیت نوآوری

بنابراین در صورت ورود سرمایه‌گذاران خارجی به بخش‌های با تکنولوژی متوسط یا بالا، توان بنگاه‌های داخلی برای جذب تکنولوژی‌های واردشده، مناسب نیست.

۳. یکی از بنیادی‌ترین کارکردهای استفاده از تکنولوژی در خط تولید، بهبود وضعیت بهره‌وری است. تغییرات شاخص بهره‌وری گویای آن است که تکنولوژی‌های وارداتی تا چه میزان در ساختار اقتصادی تأثیرگذار بوده‌اند؛ بنابراین این شاخص به‌عنوان یکی از واحدهای سنجش میزان موفقیت انتقال و جذب تکنولوژی به کار گرفته می‌شود. اقتصاد ایران در دوره ده‌ساله ۲۰۱۰-۲۰۱۹ هم‌زمان با شروع یک روند تصاعدی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی، یک نرخ بهره‌وری بسیار پایین و در عین حال با شیب ملایم نزولی را تجربه کرده است که به‌هیچ‌عنوان با مختصات یک اقتصاد رو به رشد در راستای بهبود سطح تکنولوژی تولید همخوانی ندارد.

نمودار ۳. بهره‌وری کل عوامل تولید به قیمت ثابت ملی ایران (سال پایه ۲۰۱۷) (Federal Reserve Bank of St. Louis)

بنابراین با در نظر گرفتن رشد سرمایه‌گذاری خارجی و عدم مشاهده هرگونه بهبودی در نرخ بهره‌وری و شاخص رقابت‌پذیری می‌توان با قاطعیت نتیجه گرفت که ایران نتوانسته است که دستاوردهای مورد انتظار از انتقال تکنولوژی را برآورده سازد و یا به عبارت بهتر در جذب کارآمد تکنولوژی خارجی، به صورتی که موجب ارتقاء بهره‌وری، ایجاد ارزش افزوده، بهبود سطح تکنولوژی اقتصاد ایران شود و در نتیجه افزایش توان رقابت‌پذیری تولیدات ایرانی در عرصه جهانی شود، با شکست مواجه شده است.

منابع قابل اتکایی برای ارزیابی دقیق و موردی تکنولوژی‌های وارداتی وجود ندارد. با این وجود واقعیت‌های اقتصادی که به آن‌ها اشاره شد، همگی حاکی از وجود مشکلات ساختاری و نظام‌وار در فرآیند انتقال تکنولوژی به داخل کشور است. همچنین مشاهدات میدانی نیز این نتیجه‌گیری را تأیید می‌کند. برای نمونه به نقل از یک مقام ارشد وزارت نفت، در برخی موارد حدود ۳۴ بار پروانه بهره‌برداری از تکنولوژی مربوط به یکی از زیربخش‌های این صنعت خریداری شده است بدون آنکه توانسته باشیم با نوآوری‌های خلاقانه، آن تکنولوژی را بومی‌سازی نماییم (درخشان و تکلیف، ۱۳۹۴)

افزون بر شاخص‌های معرفی‌شده، شاخص پیچیدگی اقتصادی ایران در سال ۲۰۲۱، ۰.۱۹ - است که به‌وضوح نشان می‌دهد ایران در زمینه انتقال و جذب تکنولوژی ناموفق بوده است. عدم توان کشور در جذب و تولید تکنولوژی، بازار صادراتی کشور را محدود کرده است و زمینه‌ساز وابستگی کشور است. تجارب گذشته کشور نیز بیانگر آن است که چنانچه شرکت‌های خارجی، تکنولوژی به کشور وارد کردند، بیشتر منجر به تعمیق وابستگی گردیده است. اعمال تحریم‌ها این مسئله را به‌خوبی عیان ساخته است، به‌طوری‌که با قطع همکاری شرکت‌های سرمایه‌گذار در زمان تحریم‌ها، صنایعی که بیشترین وابستگی را به تکنولوژی‌های خارجی داشتند، با مشکلات عدیده مواجه شدند. صنعت نفت و خودرو از مثال‌های بارز آن است. انتقال تکنولوژی به صنایع نام‌برده این امکان را برای آن‌ها ایجاد نکرد که بعد از گذشت سالیان دراز حضور شرکت‌های خارجی، به خودکفایی

برسند و به‌محض تشدید تحریم‌ها و قطع همکاری شرکت‌های خارجی، این صنایع با بحران‌های جدی مواجه گشتند. این نحوه مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی در صنایع کشور، به‌ویژه صنعت نفت و خودرو که از قدمت دیرینه‌ای برخوردارند، ماهیت توسعه‌ای ندارد که اگر داشت صنعت خودرو کشور که با صنعت خودرو کره جنوبی آغاز به کار کرده است، در این جایگاه و موقعیت قرار نداشت و به مونتاژ خودروهای از رده خارج شرکت‌های خارجی مشغول نبود.

وجود درکی ناقص و سطحی از مسئله تکنولوژی موجب شده ماهیت انتقال تکنولوژی در ایران تنها سخت‌افزاری باشد. انتقال تکنولوژی زمانی با موفقیت و به‌طور کامل انجام می‌شود که لایه‌های پنهان و بخش ضمنی آن نیز منتقل گردد. یادگیری ضمنی از طریق یادگیری حین کار امکان‌پذیر است که آن‌هم مستلزم همکاری، ارتباط و تعامل مستقیم و روابط طولانی افراد است. افزون بر این، انتقال دانش ضمنی یک فرایند مستمر، تدریجی و زمان‌بر بوده و یک‌باره با برگزاری یک دوره آموزشی تحقق نمی‌یابد. ضعف چارچوب نهادی پشتیبان توسعه تکنولوژی در کشور ما آثار نامطلوبی ایجاد کرده است که مهم‌ترین آن‌ها جدایی چرخه تولید علم از محصول یا عدم تبدیل یافته‌های علمی به محصولات تجاری است. همچنین موانعی که از رشد بنگاه‌ها و گسترش مقیاس آن‌ها جلوگیری می‌کنند، به تضعیف بنیان‌های صنعتی-تکنولوژیکی کشور می‌انجامد.

در بخش‌های عمده فعالیت‌های تولیدی ایران بخصوص صنعت خودرو، آن خودروسازهایی که به سمت تعمیق ساخت داخل رفتند بیشتر در معرض ورشکستگی و بحران مالی هستند و هر مقدار که ضریب مونتاژکاری در آن‌ها بالا برود، سودآوری آن‌ها هم بیشتر می‌شود. درواقع به اسم جایگزینی واردات عملاً از طریق تشویق مونتاژکاری به سمت تعمیق واردات حرکت می‌کنیم. آن تولیدی که مضمون ملی دارد و متکی به دستاوردهای علمی و فنی جدید است می‌تواند نجات‌بخش کشور باشد و تولیدی که از طریق مونتاژکاری و عمق‌بخشی به وابستگی تولید به دنیای خارج حرکت کند هم با اقتضات شرایط کنونی ایران مغایرت دارد هم بحران وابستگی را افزایش می‌دهد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مطالعه تلاش گردید تا به تحلیل اثرگذاری فعالیت شرکت‌های فراملیتی بر وابستگی اقتصاد ایران پرداخته شود. در این راستا با توجه به نقش تعیین‌کننده شرکت‌های فراملیتی بر نحوه، زمینه و میزان انتقال سرمایه به کشورهای مختلف و نقش آن‌ها در نوع و شیوه انتقال تکنولوژی، نحوه اثرگذاری آن‌ها بر وابستگی اقتصادی ایران مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. در این پژوهش در چارچوب نظریات جدید مکتب وابستگی نشان داده شد که چگونه لحاظ نکردن شرایط اولیه، الزامات و پیش‌شرط‌های ورود شرکت‌های فراملیتی به کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، می‌تواند وابستگی این گروه از کشورها را به کشورهای پیشرفته تشدید و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی را بیش از پیش با مشکل همراه سازد. براساس آنچه در چارچوب نظری ارائه گردید، ورود سرمایه شرکت‌های خارجی، در شرایطی خاص می‌تواند به توسعه وابسته یا توسعه پویا در کشورهای جهان سوم بینجامد و لازمه آن وجود ظرفیت جذب مناسب در کشورهای جهان سوم و دولتی با قدرت بالای چانه‌زنی است؛ بنابراین تا زمانی که کشورهای در حال توسعه شرایط و بسترهای اولیه اقتصادی، حقوقی و سیاسی لازم را برای بهره‌برداری از سرمایه شرکت‌های خارجی در کشورشان مهیا نسازند، تعامل با شرکت‌های فراملیتی نه‌تنها مشکلات این کشورها را حل نخواهد کرد بلکه به تعمیق وابستگی نیز خواهد انجامید.

زمانی که بسترهای اولیه در کشور میزبان سرمایه وجود نداشته باشد نه‌تنها دو کارکرد وعده داده‌شده، محقق نخواهد شد که فضایی برای غارت کشورهای در حال توسعه و از میدان‌به‌درشدن سرمایه‌های داخلی به وجود می‌آید. برخلاف این تصور که سرمایه شرکت‌های خارجی مکمل پس‌اندازهای داخلی کشور میزبان سرمایه خواهند شد و منجر به رشد اقتصادی خواهد شد، باید اذعان داشت که سرمایه شرکت‌های خارجی در ورود به سایر کشورها، اهداف خود و نه اهداف توسعه‌ای کشورهای پذیرنده سرمایه را دنبال می‌کنند. از این‌رو این شرکت‌ها به هدف بهره‌برداری از مزیت مکانی که اغلب فراوانی منابع طبیعی است، وارد کشورهای در حال توسعه می‌شوند و کمتر به سمت فعالیت‌هایی که پیوندهای قوی با صنایع ایجاد می‌کنند و به سرریزهای قابل توجه منتج می‌گردند، حرکت می‌کنند. سرمایه‌گذاری در بخش‌های اولیه، نه‌تنها به برقراری پیوندهای محکم با بخش‌های

داخلی منتهی نمی‌شود که به بهره‌برداری منابع کشورهای میزبان و خروج سرمایه هم می‌انجامد. از طرف دیگر در شرایطی که فضای داخلی برای سرمایه‌گذاری امن نیست، شرکت‌های فراملیتی مکان امنی برای جذب سرمایه‌های کمیاب کشور میزبان می‌شوند و هر زمان امنیت داخلی به خطر افتاد، این سرمایه‌ها از کشور خارج می‌شوند. تحقق وعده انتقال تکنولوژی و دانش فنی نیز منوط به شرایط اولیه در کشورهای میزبان سرمایه است. با توجه به فراهم نبودن بسترهای لازم برای انتقال تکنولوژی نظیر وجود حداقلی از منابع انسانی با کیفیت، توان تکنولوژیکی مناسب بنگاه‌ها و امنیت حقوق مالکیت، شرکت‌های بین‌المللی غالباً تکنولوژی‌های منسوخ خود را به این کشورها عرضه می‌کنند. این شرکت‌ها به علت قدرت انحصاری خود، تکنولوژی‌های روز را به راحتی در اختیار این کشورها قرار نمی‌دهند. در بسیاری از موارد نیز شرکت‌های فراملیتی، تکنولوژی‌های نامناسب با شرایط کشورهای میزبان را منتقل می‌کنند. انتقال فعالیت‌های تحقیق و توسعه نیز معمولاً در کشورهای مادر متمرکز می‌شوند زیرا حقوق مالکیت معنوی ضعیف در کشورهای در حال توسعه و کیفیت پایین نیروی انسانی، این شرکت‌ها را از انتقال فعالیت‌های تحقیق و توسعه و دانش فنی به این کشورها باز می‌دارد.

در ایران نیز برخلاف آنچه درخصوص کشورهای در حال توسعه ادعا می‌شود، مشکل اصلی در کمبود سرمایه یا پایین بودن نرخ پس‌انداز نیست که راه‌حل آن ورود سرمایه از خارج باشد، بلکه مشکل از فراهم نبودن بسترهای لازم برای سرمایه‌گذاری مولد است. با توجه به اینکه کشور ظرفیت لازم برای بهره‌برداری از سرمایه‌ها و پس‌اندازهای داخلی را در جهت فعالیت‌های مولد ندارد، احتمال اینکه بتواند از سرمایه شرکت‌های خارجی به صورت بهینه و در جهت اهداف توسعه‌ای استفاده نماید، پایین است. تا زمانی که شرایط داخلی اقتصاد برای سرمایه‌گذاری‌های مولد فراهم نباشد و برنامه مشخصی از اولویت‌های کشور در جذب سرمایه وجود نداشته باشد، ورود سرمایه شرکت‌های فراملیتی به کشور دستاوردی در پی نخواهد داشت. افزون بر این تجربه‌های گذشته ایران نشان می‌دهد از آنجا که آمادگی تکنولوژیکی کشور چندان مناسب نیست و توان بنگاه‌های اقتصادی برای جذب تکنولوژی‌های به‌روز در حد کفایت نیست، چنانچه شرکت‌های فراملیتی، تکنولوژی به کشور وارد کردند، بیشتر منجر به تعمیق وابستگی گردیده است. گواه این ماجرا نیز مشکلات عدیده‌ای بود که صنایع وابسته به تکنولوژی‌های خارجی با اعمال تحریم‌ها و قطع همکاری شرکت‌های سرمایه‌گذار با آن دست‌به‌گریبان بودند.

منابع

- اوانز، پیتر (۱۳۸۰). *توسعه یا چپاول: نقش دولت در تحول صنعتی*. ترجمه عباس زنداف و عباس مخیر. تهران: طرح نو.
- جی-بارنت، ریچارد و ای-مولر، رونالد (۱۳۶۳). *سیطره جهانی، قدرت شرکت‌های چندملیتی*. ترجمه مصطفی قریب. چاپ اول. تهران: انتشارات هاشمی.
- چانگ، هاجون (۱۳۸۳). *جهانی‌شدن، شرکت‌های فراملیتی و توسعه اقتصادی*، ترجمه محمدحسین حکیمیان. *فصلنامه اقتصاد و جامعه*، ۱۱-۲۹.
- چانگ، هاجون (۱۳۹۲). *نیکوکاران نابه‌کار*. ترجمه میرمحمد نبوی و مهرداد شهابی. چاپ اول. تهران: نشر کتاب آمه.
- چلبی، مسعود (۱۳۹۱). *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*. چاپ ششم. تهران: نشر نی.
- رهنما، سعید (۱۳۵۷). *نظریه‌های وابستگی: صنعتی شدن وابسته و وابستگی تکنولوژی*. انتشارات بهاران و انتشارات پیمان.
- سو، الوین (۱۳۹۲). *تعبیر اجتماعی و توسعه: مروری بر نظریات نوسازی، وابستگی و نظام جهانی*. ترجمه محمود حبیبی مظاهری. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

References

- Barnet, Richard J., & Ronald E. M. (1984). *Global reach: The power of the multinational corporations*. Translated by Mostafa Gharib. First Edition. Tehran: Hashemi Publications (In Persian).
- Cardoso, F. H. (1973). *Associated-dependent development: theoretical and practical implications. Authoritarian Brazil*, 142-176. DOI: 0-300-01991-2.
- Chalabi, M. (2012). *The Sociology of Order: Theoretical Explanation and Analysis of Social Order*. Sixth Edition. Tehran: Ney Publications (In Persian).

- Chang, H. (2013). *Bad Samaritans: The myth of free trade and the secret history of capitalism*. Translated by Mir Mahmoud Nabavi and Mehrdad Shahabi. First Edition. Tehran: Nashr-e Ketab-e Aameh (In Persian).
- Chang, H. J. (1998). *Globalization, transnational corporations, and economic development*, Translated by Mohammad Hossein Hakimian. *Journal of Economy and Society*, (2). 97-113 (In Persian).
- Chang, H. J. (2003). *Kicking away the ladder: Infant industry promotion in historical perspective*. *Oxford Development Studies*, 31 (1), 21-32. doi: 10.1080/1360081032000047168.
- Dos, S. T. (1970). *The structure of dependence*. *American economic review*, 60 (2), doi: 231. 9781315049038
- Evans, P. B. (1983). *State, local and multinational capital in Brazil: Prospects for the stability of the 'triple alliance' in the eighties*. *Latin America in the world-economy: New perspectives*, 139-168.
- Evans, P. B. (2001). *Predatory, developmental, and other apparatuses: A comparative political economy perspective on the third world state*. Translated by Abbas Zandbaf and Abbas Mokhber. Tehran: New design (In Persian).
- Frank, A. G. (1972). *Sociology of Development and Under Development of Sociology*, in Cockcroft et.al.
- Patibandla, M., & Petersen, B. (2002). *Role of transnational corporations in the evolution of a high-tech industry: The case of India's software industry*. *World development*, 30 (9), 1561-1577. doi: 10.1016/S0305-750X(02)00060-8
- Rahnama, S. (1978). *Dependency Theories: Dependent Industrialization and Technological Dependency*. Baharan and Peyman Publications (In Persian).
- So, A. Y. (2013). *Social change and development: Modernization, dependency and world-system theories*. Translated by Mahmoud Habibi Mazaheri. Tehran: Strategic Studies Research Institute Publications (In Persian).
- Soon, T. T., & Huat, T. C. (1990). *Role of transnational corporations in transfer of technology to Singapore*. In *Technology Transfer in the Developing Countries* (pp. 335-344). London: Palgrave Macmillan UK. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-20558-5_26
- Sternberg, M. (1974). *Dependency, imperialism, and the relations of production*. *Latin American Perspectives*, 1 (1), 75-86. doi: 10.1017/S0023879100030284
- UNCTAD, (2014). *Transfer of Technology and Knowledge Sharing for Development: Science, Technology and Innovation Issues for Developing Countries*.